

Судьянинг онгида - адолат, тилида - ҳақиқат,
дилида - поклик бўлиши шарт.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

6/2020

ISSN 2181-8991

ОДИЛ СУДЛОВ

Ҳуқуқий, илмий-амалий нашр

Муассис:
Ўзбекистон Республикаси
Олий суди

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Козимджан КАМИЛОВ
Икрам МУСЛИМОВ
Холмўмин ЁДГОРОВ
Бахтиёр ИСАКОВ
Мирзоулугбек АБДУСАЛОМОВ
Ибрагим АЛИМОВ
Олим ХАЛМИРЗАЕВ
Акмал МУРОДОВ
Шахноза АХАТОВА
Омонбой ОҚЮЛОВ
Азиз МИРЗАЕВ
Музаффаржон МАМАСИДДИҚОВ

© Реклама нашри ва тижорий йўл билан босилган матнлар.

Таҳририят фикри муаллиф фикридан ўзгача бўлиши мумкин.

Кўлёмалар, суратлар тақриз қилинмайди ва қайтарилмайди.

Кўчириб босилганда «Одил судлов» – «Правосудие» нашри кўрсатилиши шарт.

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2013 йил 30 декабрдаги 201/3-сонли қарори билан докторлик диссертациялари бўйича илмий мақолалар чоп этиладиган нашрлар рўйхатига киритилган.

2017 йил 29 ноябрда Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигида 0026-рақам билан рўйхатга олинган. 1996 йилдан чиқа бошлаган.

Бош муҳаррир

Камол УБАЙДИЛЛОЕВ

Масъул котиб

Муталиф СОДИҚОВ

Журнал 2015 йилда «Жамият ва мен» республика танловида «Энг яхши ёритилган ҳуқуқий мавзулар» йўналиши бўйича голиб деб топилган.

ТАҲРИРИЯТ МАНЗИЛИ:

100097, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Чўпонота кўчаси, 6-уй
Х/р 20210000300101763001
ХАБ «Трастбанк» Тошкент филиали
МФО 00850, СТИР 201403038

ТЕЛЕФОН: 278-96-54, 278-91-96,
278-25-96, **ФАКС:** 273-96-60

Email: odilsudlov.oliy@sud.uz

Веб-сайт: www: odilsudlov.sud.uz

Босишга 2020 йил 17 июнда рухсат этилди. Қоғоз бичими 60X84 1/8. 10 босма табок. Офсет усулида чоп этилди. Журнал таҳририят компютерида терилди ва саҳифаланди. Буюртма –25.
Нашр адади 5580 нусха.

Навбатчи муҳаррир

Муталиф СОДИҚОВ

ИНДЕКС:

якка тартибдаги обуюначилар
учун – 908;
ташкilotлар учун – 909.

Сотувда келишилган нархда

«SILVER STAR PRINT» МЧЖ
босмаҳонасида чоп этилди.
Босмаҳона манзили: 100 139,
Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, 22-даҳа, 17-уй

ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ ВА ЖАРАЁН	
А. Рузиқулов. Прокурор ва адвокатнинг жиноят процессида иштироки.....	3
МУНОСАБАТ	
М. Очилова. Судлар ва оммавий ахборот воситаларининг ҳамкорлиги.....	8
НУҚТАИ НАЗАР	
М. Хайитов. Ўзбекистонда маъмурий судлар.....	11
МУЛОҲАЗА	
Н. Акбаров. Иш юритишни тугатишнинг айрим жиҳатлари.....	15
МАЪМУРИЙ ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚ ВА ЖАРАЁН	
Х. Рахимов. Далилларни талаб қилиб олиш.....	17
ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ	
Д. Махмудов. Суғуртанинг молиявий хизматлар тизимидаги ўрни.....	19
КОРПОРАТИВ ҲУҚУҚ	
М. Саидов. Корпоратив низолар бўйича судга тааллуқлилиқнинг айрим масалалари.....	22
ФАОЛИЯТ	
Ш. Мирзаев. Ишчанлик обрўсини ҳуқуқий ҳимоя қилиш.....	27
ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ	
Б. Муминов. Англо-саксон ҳуқуқ тизимида суд назорати.....	29
ҲАЛ ҚИЛУВ ҚАРОРЛАРИ ВА ИЖРО	
Х. Қурбонова. Суд қарори асосида уйга киритиш.....	32
С. Акбаров. Фуқаролик судларида давлат бојини ундириш.....	35
Г. Холматова. Ундирувни қарздорнинг гаров мулкига қаратиш бўйича суд амалиёти.....	37
МУАММО ВА ЕЧИМ	
М. Зиядуллаев. Ўзбекистон ижтимоий ҳимоя тизимида пенсия таъминотининг роли ва аҳамияти.....	40
ЎЗБЕКИСТОН ВА ДУНЁ	
М. Сафаров. Ташқи меҳнат миграциясини бошқариш: хориж тајрибаси ва Ўзбекистондаги саъй-ҳаракатлар.....	42
ҚУТЛАЙМИЗ!	46
ЮРИСТ КАРТОТЕКАСИ/КАРТОТЕКА ЮРИСТА	79

ПРОКУРОР ВА АДВОКАТНИНГ ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА ИШТИРОКИ

Ҳар бир ҳуқуқ соҳасида айнан ўша муносабатларга киришувчи иштирокчилар бўлади. Бироқ, ҳуқуқ соҳаларида иштирокчилар ўзига хос ҳуқуқий мақомга эга бўлиб, улар турлича номланади.

Жиноят процессининг ҳар бир иштирокчиси ўзига хос функция, яъни ўз фаолият йўналишини ифода этувчи хизмат бурчини ўтайди. Ушбу функцияларнинг хусусияти процесснинг мазкур иштирокчилари бажарадиган вазифаларга ва уларнинг муҳофаза қилинадиган манфаатларига боғлиқ ҳолда белгиланади.

Амалдаги жиноят-процессуал қонунчиликка кўра, жиноят судлов ишларини юритиш иштирокчилари қуйидагича таснифланган:

1. Жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар: а) суд; б) прокурор; в) терговчи; г) тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳи бошлиғи ва унинг ўринбосари; д) суриштирув органлари; е) терговга қадар текширув органлари;

2. Жиноят процессида ўз моддий, маънавий ва шахсий манфаатларини ҳимоя қиладиган иштирокчилар: а) айбланувчи; б) гумон қилинувчи; в) жабрланувчи; г) фуқаровий даъвогар; д) фуқаровий жавобгар;

3. Ўзгалар манфаатини ҳимоя қиладиган иштирокчилар: а) ҳимоячи; б) гувоҳ адвокат; в) қонуний вакил; г) вакиллар;

4. Жамоатчилик номидан иштирок этувчи: а) жамоат бирлашмалари, жамоалар ва уларнинг вакиллари; б) жамоат айбловчилари; в) жамоат ҳимоячилари;

5. Одил судлов ишларини амалга оширишга ёрдам берувчи иштирокчилар: а) гу-

воҳ; б) эксперт; в) таржимон; г) холис; д) мутахассис; е) суд мажлиси котиби.

Умуман олганда, жиноят процесси иштирокчилари ўз ваколат доираларида жиноят ишлари юритуви фаолиятининг аниқ ва ўз вақтида бажарилишига хизмат қиладилар.

Одил судлов жараёнининг тарафлари сифатида айблов тараф – прокурор ҳамда ҳимоя тараф – адвокат эътироф этилади. Негаки, бу икки иштирокчининг асосий вазифаси суд жараёнида тортишув тамойилини ишга солиб, ишнинг пировард натижасини рўёбга чиқаришдан иборатдир.

Прокурор Ўзбекистон Республикаси «Прокуратура тўғрисида»ги Қонунининг 3-моддасида кўрсатилган қоидаларга бинонан жиноятчиликка қарши кураш олиб борувчи органлар устидан прокурор назоратини таъминлайди ва уларнинг фаолиятини мувофиқлаштиради. Ушбу вазифа прокуратура фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 382-моддасига мувофиқ прокурор терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов органлари томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириб, ўз ваколати доирасида:

терговга қадар текширув, суриштирув ва дастлабки тергов органларидан ишларни текшириш учун, содир этилган жиноятларга оид тезкор-қидирув, терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов ишларини олиб борилишига доир ҳужжатларни, материалларни ва бошқа маълумотларни талаб қилиб олади, содир этилган ёки тайёрланаётган жиноятлар ҳақидаги ариза

ва маълумотларни қабул қилиш, рўйхатдан ўтказиш ва ҳал этиш тўғрисидаги қонун талаблари қай даражада ижро этилаётганлигини ҳар ойда камида бир марта текширади;

терговчиларнинг қонунга хилоф ҳамда асоссиз қарорларини бекор қилади;

жиноятларни тергов қилиш, қамоқ ёки уй қамоғи эҳтиёт чораси ҳамда лавозимдан четлаштириш, тиббий муассасага жойлаштириш каби процессуал мажбурлов чораларини қўллаш юзасидан, шунингдек мурдани эксгумация қилиш, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш каби тергов ҳаракатларига рухсат беришни сўраб илтимоснома кўзғатиш, ўзгартириш ёки бекор қилиш, жиноят тавсифини белгилаш, ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш, айрим тергов ҳаракатларини бажариш ва жиноят содир этган шахсларни қидириш тўғрисида ёзма кўрсатмалар беради;

шахсларни ушлаш, мажбурий келтириш, қидириш, тинтув ўтказиш, олиб қўйиш, бошқа тергов ҳаракатларини бажариш тўғрисидаги қарорларни ижро этишни топширади, шунингдек прокурор ёки прокуратура терговчиси қўлидаги ишлар юзасидан жиноятларни очиш ва жиноят содир этган шахсларни аниқлаш учун зарур чоралар кўриш тўғрисида кўрсатмалар беради;

дастлабки терговда иштирок этади ҳамда зарур ҳолларда ҳар қандай иш бўйича айрим тергов ҳаракатларини шахсан бажаради ёки терговни тўлиқ амалга оширади;

жиноят-процессуал қонунда белгиланган тартибда тергов юритиш муддатини узайтиради;

ишларни дастлабки тергов органларига кўшимча тергов ўтказиш тўғрисида ўз кўрсатмалари билан қайтаради;

ҳар қандай ишни суриштирув органларидан олиб терговчига беради, шунингдек уни бир дастлабки тергов органидан бошқасига, бир терговчидан бошқасига ўтказиш;

терговчини, агар у ишнинг тергов чоғида қонун бузилишига йўл қўйган бўлса, дастлабки тергов ишларини давом эттиришдан четлатади. Прокурорнинг

Жиноят-процессуал кодексида назарда тутилган тартибга мувофиқ дастлабки тергов органларига терговга қадар текшириш ўтказиш, ишларни кўзғатиш ва тергов қилиш билан боғлиқ бўлган барча кўрсатмаларини бажариш мажбурийдир.

Процессуал ва тергов ҳаракатлари устидан прокурорлик назоратининг вазифаларини қуйидаги қоидалардан келиб чиққан ҳолда таҳлил қилиш мумкин:

жиноят содир этишда гумон қилинган шахслар фақат қонунда кўрсатилган тартиб ва асослардагина ушланиши лозим;

ҳеч ким ноқонуний ва асосланмаган равишда жиноий жавобгарликка тортилиши ва ҳуқуқлари чекланмаслиги керак;

ҳеч бир шахс суднинг ажримсиз қамоққа олиниши мумкин эмас;

жиноят иши кўзғатишнинг ва тергов олиб боришнинг қонунда кўрсатилган тартибига, унинг муддатларига риоя этиш ва процесс иштирокчилари ҳуқуқларининг ҳимоясига эътибор қаратиши шарт;

ҳар бир жиноят иши Жиноят-процессуал кодексида кўрсатилган меъёрларга асосан барча шароитлар ҳисобга олиниб, ҳар томонлама, тўла ва холисона, айбланувчининг айблилиги ва айбсизлигини исбот қиладиган, айбни оғирлаштирадиган ва енгиллаштирадиган барча ҳолатлар аниқланиб, тергов қилиниши шарт;

содир этилган жиноятнинг сабаблари, уни содир этишга замин тайёрлаган шароитлар аниқланиб, уларни бартараф этиш чоралари кўрилиши керак.

Прокурорнинг суддаги иштироки судга далилларни ҳар томонлама, тўла ва холисона таҳлил этишга, жиноий жавобгарликка тортилаётган шахснинг айбли ёки айбсиз эканлигини исботлашга, содир этилган жиноятнинг тўғри малакаланишига, шахсга нисбатан адолатли жазо тайинланиши ёки унинг жазодан озод қилинишига ёрдам беради.

Прокурор жиноят ишлари бўйича судларда иштирок этиб, ўз ваколатлари доирасида:

судьянинг жиноят ишини суд муҳокамасига тайёрлаш тўғрисидаги қарорининг

қонунийлигига эътибор беради;

судда давлат айбловини қўллаб-қувватлайди;

суд муҳокамаси даврида юзага келган масалалар юзасидан ўз фикр ва хулосаларини беради;

агар давлат, жамият ва фуқароларнинг манфаатларини ҳимоялаш талаб этилса, даъволар келтиради ва уларни судда ҳимоя қилади;

суднинг асосланмаган ва ноқонуний қарорлари, ажримлари устидан протест келтиради;

протест ёки шикоятлар бўйича кўрилатган апелляция, кассация ва назорат инстанцияси судларига ўз хулосаларини тақдим этади;

судларнинг ҳукм, қарор ва ажримларининг қонунийлиги ва муддатларини текширади;

судларнинг ҳукм, ажрим ва қарорларининг бажарилиши устидан назорат олиб боради;

ҳукм, ажрим ва қарорлар қонун томонидан назорат тартибда қайта кўриб чиқилган ҳолатларда, янги очилган ҳолатлар бўйича жиноят иши қайта тикланадиган ҳолларда керакли чораларни кўради.

Прокурорнинг суд муҳокамасидаги айблов нутқи қуйидаги элементларни ўз ичига олади:

жиноятга ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий-психологик баҳо бериш;

ишнинг ҳақиқий ҳолатларини баён қилиш;

далилларни таҳлил қилиш ва уларга баҳо бериш;

қилмишга берилган юридик квалификацияни асослаш;

судланувчининг шахсини тавсифлаш;

айбдорнинг айбини енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатларни таҳлил қилиш ва уларга баҳо бериш;

жиноятларни содир этилишига сабаб бўлган шарт-шароитларни таҳлил қилиш ва уларни бартараф этиш чораларини тақлиф қилиш, тайинланиши лозим бўлган жазо-

га, ундирилиши лозим бўлган фуқаролик даъвосига, жиноят туфайли етказилган моддий зарарни ундиришга ва шунга ўхшаш масалалар юзасидан ўз фикрини билдириш.

Прокурор, албатта, ҳар қандай жиноят иши бўйича шу кўрсатилган тартибда айблов нутқини тузиши шарт эмас. Жиноят ишининг ўзига хос хусусиятларига, жиноят иши бўйича тўпланган материалларнинг тузилишига қараб айблов нутқининг қайд этилган элементлари мазмуни ва бутун ҳажми аниқ воқеа ҳолатлари таъсирида ўзгариши мумкин¹.

Лекин, прокурорнинг давлат айбловини қўллаб-қувватлаш фаолияти асосан суд жараёнида намоён бўлади. Апелляция, кассация ва назорат тартибда суд қарорларининг қонунийлиги ва асосланганлигини текшириш босқичида иш юритилишида прокурор марказий ўринлардан бирини эгаллайди. Зеро, у жиноят процессининг иштирокчиси сифатида ўз ваколатлари доирасида биринчи инстанция судларининг қарорлари, ажримлари устидан келтирган протестлари ишнинг юқори инстанция судларида кўрилишига сабаб бўлади. Юқори инстанция судларида ҳам прокурор асосан давлат айбловини ва ўзи келтирган протестнинг қонунийлигини асослаб бериши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, прокурор жиноят процессининг энг фаол иштирокчиларидан бири бўлиб, фақат у жиноят иш юритувининг барча босқичларида, яъни жиноят ишини қўзғатиш босқичидан то суд ҳукми кучга кириб, ижрога қаратилгунга қадар иштирок этади. Шу билан бирга унинг процессуал ҳолати ҳам турли босқичларда турлича кўринишга эга бўлади.

Ҳимоячи жиноят процессида қонунда кўрсатилган тартибда гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ва уларга зарур юридик ёрдам кўрсатиш ваколатига эга шахсдир.

Жиноят ишлари юритувида ҳимоячининг процессуал мақомини таҳлил қилишда 2008 йил 31 декабрдаги «Адвокатура институти такомиллаштирилиши муносабати

билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 12 майдаги «Адвокатура институти самарадорлигини тубдан ошириш ва адвокатларнинг мустақиллигини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5441-сонли Фармонининг аҳамиятини эътироф этиб, мазкур нормалар билан адвокатнинг процессуал ваколати ва мақоми янада оширилганини алоҳида таъкидлаш лозим.

Хусусан, адвокатларнинг ўзларининг ҳимоя остидаги шахслар билан аудио ва видеокузатув қурилмалари бўлмаган махсус хоналарда ҳамда бегона шахсларнинг иштирокисиз ўз вақтида ва ҳеч қандай тўсиқларсиз учрашиши; адвокат ўз профессионал фаолиятини амалга ошириши учун, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 19-моддасига қатъий риоя этган ҳолда, суд биносига компьютер, мобилъ ва бошқа алоқа воситаларини монеликсиз, ёпиқ суд мажлисидан ташқари, олиб кириш ҳуқуқига эга эканлиги (суд биноси ичкарасида фойдаланишда суд жараёнини ўтказиш тартибини бузмаган ҳолда); адвокатларнинг малакали юридик ёрдам кўрсатиш учун зарур бўлган, давлат ва бошқа органлардан ҳамда корхона, муассаса ва ташкилотлардан маълумотномалар, тавсифномалар ва бошқа ҳужжатлар ёки уларнинг нусхаларини олиш учун сўровлари сўров қабул қилинган пайтдан бошлаб кўпи билан ўн беш кун муддатда бажарилиши шартлиги; адвокат сўровига кўра маълумотларни ўз вақтида тақдим этмаслик, ёлғон ёки нотўғри маълумотларни тақдим этганликда айбдор мансабдор шахслар адвокатнинг судга тўғридан-тўғри мурожаатига асосан белгиланган тартибда маъмурий жавобгарликка тортилиши шулар жумласидандир.

Жиноят процессида ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлашнинг мазмуни куйидагилардан иборат:

гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи жиноят процессининг иштирокчиси сифатида процессуал ҳуқуқлар доирасига эга бўлиб, уларга қўйилган айбловдан ҳимояланиш учун ўзини-ўзи, ўз қонуний манфаатларини ҳимоя этишга имкон беради;

гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ҳимоячи ёрдамидан фойдаланиши, ҳимоячининг иштироки зарур бўлган баъзи ҳолларда бу ёрдамни қонун асосида бевоқоф олиши мумкин;

суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчига унинг процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтиришга мажбур бўлиб, уларга ҳимояланиш манфаатларини, шахсий ҳуқуқ ва моддий ҳуқуқини идора қилиши учун шароитлар яратиб беришлари лозим;

гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи шахснинг шахсий ва моддий ҳуқуқларини муҳофаза қилиш, уларни таъминлаш борасида суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд зарурият бўлмаса, унинг шахсий ҳаётига оид маълумотларни овоза қилмаслик, ушбу шахсларнинг кадр-қиммати ва шаънига қарши, саломатлигига хавф туғдирадиган ҳаракатлар қилмаслик, уларнинг вояга етмаган ва ёлғиз қолган болаларига нисбатан ҳомийликни ўрнатиш бўйича тегишли чораларни кўриш, ушбу шахсларнинг мулки ва турар жойини сақлаш чораларини, ушбу шахсларнинг қариндошлари билан дастлабки тергов тамом бўлганда учраштириш юклатилган.

Одатда ишда ҳимоячи сифатида адвокатлар иштирок этадилар. Адвокатнинг ишда иштирок этишига у адвокат гувоҳномасини кўрсатганидан ва муайян ишни юритишга ваколатли эканлигини тасдиқловчи ордерни тақдим этганидан кейин йўл қўйилади.

Гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг яқин қариндошлари ёки қонуний вакиллари билан бирининг адвокат билан бир қаторда ҳимоячи сифатида иштирок этишига гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг илтимосномаси бўйича суриштирувчининг, тергов-

чининг қарори ёки суд ажримига биноан йўл қўйилиши мумкин.

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг илтимосига кўра суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд ишда ҳимоячининг иштирок этишини таъминлайди.

Суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд ишнинг мураккаблиги ва бошқа ҳолатлари туфайли гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи ўз ҳуқуқларини амалга оширишда қийналиши мумкин деган хулосага келса, бошқа ишлар бўйича ҳам ҳимоячининг иштирок этишини шарт, деб топишга ҳақлидир².

Жиноят-процессуал кодексининг 53-моддасига биноан ҳимоячи гумонни ёки айбини рад этадиган ёхуд жавобгарликни енгиллаштирадиган ҳолатларни аниқлаш учун қонунда назарда тутилган барча восита ва усулларини қўллаши ҳамда гумон қилинувчига, айбланувчига ёки судланувчига зарур юридик ёрдам кўрсатиши; ҳақиқатни аниқлашга, далилларни йўқ қилиш, сохталаштириш, гувоҳларни кўндиришга уриниш ва қонунга хилоф бошқа ҳаракатлар билан тўсқинлик қилмаслиги; ишнинг тергови ва суд мажлиси вақтида тартибга риоя этиши шарт.

Ишда иштирок этиш ҳақида шартнома тузилган ёки тайинланган вақтидан бошлаб адвокат ҳимояга ҳақли ҳисобланади ва бу вазифани бажаришни рад этишга ҳақли эмас.

Айбланувчининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ҳимоячининг асосий бурчидир. Айбланувчининг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш деганда, айблов асосизлиги муносабати билан жиноят ишини бекор қилишга эришиш; иш ҳолатларига биноан жавобгарликни енгиллаштириш мақсадида жиноят ишининг малакаланиши (квалификация)ни ўзгартиришга эришиш; тегишли асос бўлган ҳолда эҳтиёт чорасини бекор қилиш ёки

ўзгартиришга эришиш; жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолатларни аниқлашга уриниш ва бошқалардан иборат турли процессуал ҳаракатлар тушунилади. Бошқача қилиб айтганда, айбланувчининг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, айбсиз шахсни судлаш ёки жавобгарликка тортилишини бартараф қилиш, адолатсиз тарзда оғир жазо белгиланишининг олдини олиш, барча енгиллаштирувчи ҳолатлар мажмуасини ҳисобга олишни ўз ичига олади.

Ҳимоячининг мустақиллиги у умуман ҳимоясидаги шахснинг ихтиёри ва талаблари билан ҳисоблашмасдан фаолият кўрсатиши лозим, деган маънони англатмайди.

Ҳимоячи айбланувчининг ноқонуний уринишларига эргашмаслиги лозим, лекин у ўз ҳимоясидаги шахснинг қонун билан асосланган талабларини ҳисобга олиши шарт ва бу маънода ҳимоячининг мустақиллиги нисбийдир.

Ўзбекистон Республикасининг «Адвокатура тўғрисида»ги Қонуни нормалари, аввало, адвокатдан ахлоқий софлик, қонунларга аниқ ва оғишмай амал қилишнинг намунаси бўлишни талаб этади.

Адвокатнинг касбий бурчи унга иш бўйича барча далилларни объектив, ҳар томонлама ва сидқидилдан таҳлил қилиш ва баҳо бериш, фактларни атайлаб бузиб кўрсатмаслик, суд ва терговни чалғитишга уринмаслик, текширилаётган ҳодисаларга қонунийлик ва ахлоқ позициясидан туриб баҳо бериш мажбуриятини юклайди. Ҳимоячи ҳақиқий, ўзига маълум бўлган далиллардан фойдаланиши ёки унга маълум бўлган фактларга зид келувчи ишдаги маълумотларни қўллаши мумкин эмас.

А. РУЗИҚУЛОВ,
жиноят ишлари бўйича
Навой вилоят суди раиси

¹ Г.З.Тўлаганова ва С.М.Рахмоновларнинг умумий таҳрири остида. *Жиноят-процессуал ҳуқуқи. Дарслик.*–Т.: ТДЮУ, 2017. – 91-б.

² Г.З.Тўлаганова ва С.М.Рахмоновларнинг умумий таҳрири остида. *Жиноят-процессуал ҳуқуқи. Дарслик.*–Т.: ТДЮУ, 2017. – 112-б.

СУДЛАР ВА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ ҲАМКОРЛИГИ

Сўнги йилларда кенг қўламли ва моҳиятан чуқур суд-ҳуқуқ ислохотлари натижасида мамлакатимиз суд ҳокимияти ривожланишининг мутлақо янги даври бошланди.

Дарҳақиқат, бугунги кунда Ўзбекистонда Президентимиз ташаббуси билан суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотлар том маънода юксак даражага кўтарилди. Унинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш юзасидан Конституциямизга суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлаш билан боғлиқ қўшимча ва ўзгартишлар киритилди.

«Судлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг бир қатор моддалари янги нормалар билан бойитилди.

2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифалардан келиб чиққан ҳолда қабул қилинган қонунлар, фармон ва қарорлар суд тизимини тубдан такомиллаштириш, фуқароларнинг суд ҳимоясига бўлган конституциявий ҳуқуқини таъминлашнинг янги босқичини бошлаб берди.

Суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини ва очиқлигини таъминлаш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2020 йил 21 февралдаги «Суд муҳокамаси ошкоралигини ва судлар фаолиятига доир ахборот олиш ҳуқуқини таъминлаш тўғрисида»ги 4-сонли қарори фикримизнинг яққол далилидир.

Қарор 31-банддан иборат бўлиб, унинг мақсади суд муҳокамаси ошкоралигини, судлар фаолиятига доир ахборот олиш ҳуқуқи амалга оширилишини, шунингдек судлар томонидан мазкур масалага оид қонун ҳужжатларининг бир хилда қўлланилишини таъминлашдир.

«Судлар тўғрисида»ги Қонуннинг 7-моддасига мувофиқ ҳамма судларда ишлар очиқ қўрилади. Ишларни ёпиқ мажлисда қўриб чиқишга фақат қонунда белгиланган ҳолларда йўл қўйилади.

Мазкур Қонун талабига биноан, юқорида қайд қилинган Пленум қарорида суд муҳокамасининг ошкоралиги, судлар фаолияти тўғрисида жамоатчиликка ўз вақтида ва объектив ахборот бериш жамиятда ҳуқуқий хабардорлик даражаси ошишига имкон яратади, одил судловни амалга оширишнинг муҳим кафолати ҳисобланади, судлов фаолияти устидан жамоатчилик назоратини таъминлаш ва судга нисбатан жамият ишончини оширишнинг самарали воситаси ҳисобланади.

Ушбу Қарорда судлар фаолиятига доир ахборотни олиш ҳуқуқини фуқароларнинг тили, жинсий, ирқий, миллий мансублиги, диний, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеига қараб чеклашга йўл қўйилмаслиги таъкидланган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 112-моддасида «Судьялар мустақилдирлар, фақат қонунга бўйсундилар. Судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралаштишга йўл қўйилмайди ва бундай аралаштиш қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади», деб кўрсатилган.

Конституциянинг мазкур талабига биноан суд муҳокамасининг ошкоралиги, судлар фаолиятига доир ахборотни олиш фуқаролик, жиноят, иқтисодий ва маъмурий суд ишларини юритиш вазифаларини амалга оширишга хизмат қилиши ва судлов фаолиятига бирон-бир тарзда аралаштишга олиб келмаслиги лозим.

Қарорда тушунтирилишича, оммавий ахборот воситалари муайян иш юзасидан суд муҳокамаси натижаларини олдиндан башорат қилишга ёки судга бошқача тарзда таъсир этишга (босим ўтказишга) ҳақли эмас.

Судья суд қарори қонуний кучга кирмаган иш бўйича интервью беришга ёхуд оммавий ахборот воситаларида чиқиш қилишга ҳақли эмас.

Суд муҳокамасининг ошкоралиги процесс иштирокчиси бўлмаган шахсларга, шу жумладан, оммавий ахборот воситалари вакиллари суд мажлисида қатнашиш имконияти берилиши билан таъминланади.

Очиқ суд мажлисларини процесс иштирокчиси бўлмаган шахслар қатнашишини истисно этадиган биноларда ўтказишга йўл қўйилмайди.

Очиқ суд мажлисида процесс иштирокчиси бўлмаган вояга етмаганлар ҳозир бўлишига фақат тегишли процессуал қонун талабини инобатга олган ҳолда йўл қўйилади.

Оммавий ахборот воситалари вакиллари очик суд мажлисида иш бўйича маълумот олишнинг қонуний йўли эканлигини инобатга олиб, уларнинг қонунда назарда тутилмаган асосларга кўра, суд мажлиси залига киришига тўсқинлик қилишга йўл қўйилмайди.

Процесс иштирокчиси деганда, жиноят-процессуал қонунчилигига биноан муҳокама қилиш учун тайинланган ишда иштирок этувчи прокурор, ҳимоячи, жамоат айбловчиси, жамоат ҳимоячиси, шунингдек судланувчи, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари тушунилади.

Шунингдек, Қарорда иш муҳокамасини ёпиқ суд мажлисида ўтказиш тўғрисида суд асослантирилган ажрим чиқариб, унда процесс иштирокчилари бўлмаган шахсларнинг, оммавий ахборот воситалари вакиллари суд мажлиси залига эркин киришига тўсқинлик қиладиган аниқ ҳолатлар кўрсатилиши кераклиги, иш ёпиқ суд мажлисида муҳокама қилиниши тўғрисидаги маълумот ҳамма

учун очик бўлиши лозимлиги, иш муҳокамаси ёпиқ суд мажлисида ўтказилиши ҳақида суд мажлиси баённомасида ва иш бўйича қабул қилинган суд ҳужжатининг кириш қисмида ҳам кўрсатилади, деб тушунтириш берилган.

Иш муҳокамаси ёпиқ суд мажлисида ўтказилиши тўғрисидаги ажрим эълон қилингунга қадар процесс иштирокчилари бўлмаган шахслар, оммавий ахборот воситалари вакиллари суд мажлиси залидан четлаштирилиши мумкин эмас. Иш муҳокамаси ёпиқ суд мажлисида ўтказилиши тўғрисидаги қарор ишни суд муҳокамасига тайинлаш чоғида қабул қилинган ҳолларда, процесс иштирокчилари бўлмаган шахслар, оммавий ахборот воситалари вакиллари суд мажлиси залига киритилмайди.

Агар суд томонидан жиноят ишининг муайян қисми ёпиқ суд мажлисида муҳокама қилиниши тўғрисида қарор қабул қилинса, процесс иштирокчиси бўлмаган шахслар, оммавий ахборот воситалари вакиллари суд мажлисининг шу қисмига киритилмайди.

Қарорнинг 14-бандида қонунга кўра, очик суд мажлисини фототасвирга тушириш, видеоёзувни амалга ошириш, шунингдек оммавий ахборот воситаларида трансляция қилишга фуқаролик ишини кўриш пайтида – суд мажлисида раислик қилувчининг тарафлар розилиги олингандан кейин берган рухсати билан;

жиноят, маъмурий, иқтисодий ишни ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриш пайтида – суд мажлисида раислик қилувчининг тарафлар фикрини эшитгандан кейин берган рухсати билан йўл қўйилиши, 16-бандининг иккинчи хатбошисида чет давлатлар оммавий ахборот воситалари вакиллари суд мажлиси залига улар Ўзбекистон Республикасида аккредитация қилинганлиги тўғрисида ҳужжат тақдим этган тақдирда киритилиши ҳақида тушунтириш берилган.

Процесс иштирокчиси бўлмаган шахслар, шу жумладан, оммавий ахборот воситалари вакиллари очик суд мажлисида

катнашишини чекловчи ёки уларга монелик қилувчи шароит яратилиши ман этилади ва бундай ҳолат процессуал қонун бузилиши деб ҳисобланади ва қонунда белгиланган жавобгарлик келиб чиқишига сабаб бўлади.

Мазкур қарорда тушунтирилишича, судлар фаолияти тўғрисидаги ахборот умумфойдаланиш учун очиқ ҳисобланади, ахборотдан фойдаланиш қонун билан чекланган ҳоллар бундан мустасно.

Фойдаланиши чеклаб қўйилган ахборотга, жумладан, қуйидагилар қиради:

Фойдаланиши чеклаб қўйилган ахборотга давлат сирларига доир (Ўзбекистон Республикасининг «Давлат сирларини сақлаш тўғрисида»ги Қонуни 3, 5-моддалари);

қонун билан қўриқланадиган бошқа сирга доир (масалан, фарзандликка олиш сири) (Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 153-моддаси);

шифокорлик сирига доир (Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар соғлигини сақлаш тўғрисида»ги Қонуни 25-моддаси бешинчи қисми, Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг репродуктив саломатлигини сақлаш тўғрисида»ги Қонуни 19-моддаси);

қонунга асосан фойдаланиши чекланган бошқа ахборотлар қиради.

Суд ахборотнинг муайян қисми фойдаланиш учун чекланганлигини сабаб қилиб, талаб этилган ахборотни беришини рад қилишга ҳақли эмас. Бундай ҳолатда ахборотнинг фойдаланиш учун очиқ қисми тақдим этилади.

Қарорда берилган тушунтиришга биноан судлар фаолиятига доир маълумотлар фойдаланувчиларга уларнинг сўровига асосан, яъни оғзаки ёки ёзма шаклда, шу жумладан, электрон ҳужжат кўринишидаги мурожаатига асосан тақдим этилиши мумкин.

Бундан ташқари, судлар фаолиятига доир ахборот оммавий ахборот воситалари ва Интернет тармоғи орқали тарқатилади.

Қонуний кучга кирган суд қарорлари матни суднинг расмий веб-сайтида эгасизлаштирилган ҳолда ёки процесс иштирокчилари розилиги билан тўлиқ эълон қилиниши мумкин.

Судларда уларнинг фаолияти тўғрисида ахборот олишни таъминловчи қонунга зид бўлмаган ва судьялар мустақиллиги принципини бузмайдиган бошқа усуллардан ҳам фойдаланиш мумкин (хусусан, фуқароларни, жамоатчилик вакиллари қбул қилиш, брифинг, интервью, матбуот конференцияларини ўтказиш, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли олдида чиқишлар қилиш, пресс-релизлар тарқатиш ва ҳ.к.).

Жамоатчилик билан доимий алоқада бўлишни таъминлаш мақсадида судларнинг расмий вакиллари оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорлик қилади.

Маълумки, очиқлик ва ошкоралик ҳар қандай ҳокимиятга бўлган ишончнинг асосий кафолатидир.

Қарорда суд ҳокимиятининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш мақсадида вилоятлар ва уларга тенглаштирилган судлар, туманлараро, туман (шаҳар) судлари раислари:

йилда камида бир марта фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини, шунингдек корхона, муассаса ва ташкилотлар ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини суд томонидан ҳимоя қилиниши ҳолати юзасидан тегишли давлат вакиллик органига маълумот тақдим этишлари;

ойида камида бир марта судьяларнинг жойларда аҳоли билан учрашувларини ташкил этишлари лозимлиги ҳақида тушунтириш берилган.

Умуман олганда, мазкур қарор суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, фуқароларнинг ва юридик шахсларнинг ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилинаётганлигини, ишларни очиқ ва ошкора кўрилишида қонунда назарда тутилган истисно этувчи ҳолатлардан ташқари жамоатчилик ва оммавий ахборот воситалари билан эркин ҳамкорлик ўрнатишни кафолати бўлди десак, муболаға бўлмайди.

М. ОЧИЛОВА,
жиноят ишлари бўйича
Касби туман суди раиси

ЎЗБЕКИСТОНДА МАЪМУРИЙ СУДЛАР

Маъмурий ислохотлар борасида ҳар бир давлат ўзининг тажрибасига эга.

Ўзбекистонда «маъмурий судлов» тушунчаси илк мартаба «туман (шаҳар) судининг маъмурий ишлар бўйича судьяси» тушунчаси остида 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс билан мустаҳкамлаб қўйилди. Лекин, амалда 23 йил давомида бундай судьяларнинг ўзи мавжуд бўлмаган¹. Қонун ҳужжатларида маъмурий судлов сифатида фақатгина маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш белгиланган ҳамда бундай тоифадаги ишлар жиноят, фуқаролик ва хўжалик судлари томонидан кўриб чиқилган.

«Маъмурий судлов» («маъмурий суд ишларини юритиш») тушунчасини англаш учун, биринчи навбатда, «оммавий ҳуқуқий муносабат», «оммавий ҳуқуқий низо» ва «маъмурий низо» тушунчаларининг мазмун-моҳиятини билиб олиш зарур. Илмий изланишларда «оммавий ҳуқуқий муносабат»ларга таъриф берилганда, унинг оммавий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинган ижтимоий муносабатлар эканлиги кўрсатиб ўтилган. Оммавий ҳуқуқий муносабатларнинг асосий хусусияти сифатида эса, унда иштирок этувчи томонларнинг бири бўлиб давлат ҳокимияти субъектининг иштирок этиши белгиланган. Илмий адабиётларда бундай қарашлар тарафдорларини кўплаб учратиш мумкин. Лекин, ҳозирги кунда оммавий ҳуқуқий муносабатларнинг субъектлари сифатида бир томонда жисмоний ва юридик шахсларни, иккинчи томонда эса, фақатгина давлат ор-

ганларини эмас, балки ҳокимият ваколатларига эга бўлган турли субъектлар учрайди.

Демократик давлатларда олиб борилаётган номарказлаштириш нафақат давлат органлари тизими ичида, балки ундан ташқарида ҳам юз бермоқда. Жумладан, айрим давлат функциялари нодавлат ташкилотларига (фуқаролик жамияти институтларига) ўтказилмоқда. Бу, ўз навбатида, оммавий ҳуқуқий муносабатларнинг бир томонида иштирок этувчи ҳокимият ваколатига эга бўлган субъектлар доирасининг кенгайишига олиб келади. Масалан, Ўзбекистон қонунчилигига биноан фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ва улар мансабдор шахсларининг қонун ҳужжатларига мос келмайдиган ҳамда фуқаролар ёки юридик шахсларнинг ҳуқуқларини ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузадиган қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан маъмурий судга мурожаат қилиш мумкин. Демак, маъмурий судда оммавий ҳуқуқий муносабатларга доир низо кўриб чиқилаётганда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи ҳокимият ваколатига эга бўлган субъект сифатида намоён бўлади.

Маъмурий ҳуқуқ ва процесс соҳасида изланишлар олиб борган Ю.А.Тихомировнинг фикрича, оммавий ҳуқуқий низо ваколатли давлат органлари томонидан оммавий (жамоат) хусусиятига эга бўлган ва қонун билан ўрнатилган процессуал тартибда кўриб чиқиладиган низодир. Юзага келган низо, агарда оммавий ҳуқуқ соҳалари (конституциявий, маъмурий, молия, солиқ, меҳнат ва бошқалар)га тегишли ма-

салаларни камраб оладиган бўлса, бундай низолар оммавий ҳуқуқий ҳисобланади².

Оммавий ҳуқуқий низоларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, ушбу низоли муносабат иштирокчилари ҳуқуқий жиҳатдан тенг эмас³. Жумладан, Д.М.Замышляевнинг кўрсатишича, ҳар қандай оммавий ҳуқуқий низонинг хусусияти унда иштирок этувчиларнинг бири ҳокимият функцияларига эга бўлганлиги сабабли муносабат субъектлари тенг эмас. Шу сабабли ҳам бу ҳолат мазкур муносабатларни тартибга солишнинг алоҳида тартиботини ва юрисдикциясини талаб этади.

Юқоридагиларга асосланадиган бўлсак, ҳуқуқшунос олимлар томонидан оммавий ҳуқуқий низо (хусусан, унинг асосий кўриниши ҳисобланган маъмурий ҳуқуқий низо)нинг бир нечта умумий хусусиятлари кўрсатиб ўтилган:

биринчидан, оммавий ҳуқуқий низолар оммавий ҳуқуқ соҳаларига тегишли масалаларни камраб олади;

иккинчидан, оммавий ҳуқуқий низоларда муносабат иштирокчиларидан бири сифатида ҳокимият ваколатларига эга бўлган субъект намоён бўлади ҳамда муносабат иштирокчилари тенг эмас;

учинчидан, оммавий ҳуқуқий низоларни ҳал этишнинг махсус тартиби жорий этилади;

тўртинчидан, оммавий ҳуқуқий низолар турли субъектларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини, уларнинг хатти-ҳаракатларини белгилаб берувчи моддий ҳуқуқ нормаларини қўллаш бўйича юзага келади;

бешинчидан, оммавий ҳуқуқий низолар ҳокимият субъектлари қарорлари ва ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги), норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, бошқа оммавий қарорлар ва ҳаракатлар бўйича юзага келади.

Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 25 январда қабул қилинган Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 26-моддасига биноан маъмурий суд-

га фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишлар тааллуқлидир.

Фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг бузилиши ёки ушбу соҳадаги низода иккинчи томон сифатида давлат бошқаруви органлари, маъмурий ҳуқуқий фаолиятни амалга оширишга ваколатли бўлган бошқа органлар, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ва уларнинг мансабдор шахслари намоён бўлади.

Бундан ташқари, Ўзбекистонда маъмурий суд ишларини юритишда юқорида санаб ўтилган шахсларнинг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) билан бир қаторда, идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга ҳам предмет сифатида қаралади.

Маъмурий суд ишларини юритиш жараёнида аниқлаштирилиши лозим бўлган тушунчалардан яна бири «маъмурий орган» тушунчасидир.

Ўзбекистонга «маъмурий орган» тушунчаси 2018 йил 8 январдаги «Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши билан кириб келди. Ушбу Қонуннинг 4-моддасига⁴ биноан маъмурий-ҳуқуқий фаолият соҳасида маъмурий бошқарув ваколати берилган органлар, шу жумладан, давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек ушбу фаолиятни амалга оширишга ваколатли бўлган бошқа ташкилотлар ва махсус тузилган комиссиялар маъмурий органлар ҳисобланади.

Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг⁵ 27-моддасида давлат бошқаруви органлари, маъмурий ҳуқуқий фаолиятни амалга оширишга ваколатли бўлган бошқа органлар» маъмурий орган сифатида ифодаланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 9 декабрдаги «Республика давлат бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-3358-сонли Фармонига⁶ биноан вазирликлар, давлат қўмиталари, қўмиталар, агентликлар, шунингдек улар ҳузурида ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида ташкил этиладиган давлат бошқаруви тузилмалари республика давлат бошқаруви органларидир.

Фармонга биноан республика давлат бошқаруви органлари зиммасига:

Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ҳамда бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар амалда рўёбга чиқарилишини, уларнинг ижроси устидан таъсирчан назорат амалга оширилишини таъминлаш;

ташқи ва ички сиёсатни амалга ошириш, давлатнинг ташқи ва ички хавфсизлигини таъминлаш;

мамлакатни стратегик ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаш, давлатнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалга оширишни ташкил қилиш, иқтисодий ислохотларни рўёбга чиқариш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш;

инсоннинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини, аҳолининг таълим, тиббий хизмат, ижтимоий таъминотга бўлган ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш, меҳнат бозорини тартибга солиш, ижтимоий соҳада умумдавлат бошқарув тизими фаолиятини бошқариш ва мувофиқлаштириш;

тегишли ҳуқуқий муҳитни яратиш, лицензиялаш, сертификатлаштириш ва стандартлаштириш орқали хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш;

солиқлар, божхона тўловларини йиғиш, давлат даромадларини тақсимлаш йўли билан хазинага оид вазифаларни амалга ошириш каби вазифалар юклаб қўйилган.

Қонунчиликка биноан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси давлат бошқаруви органларидан ташқари, хўжалик бошқаруви органларига ҳам раҳбарлик қилади.

Табиий савол туғилади: хўжалик бошқаруви органи «маъмурий орган» таркибига кирадими?

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йи 22 декабрдаги «Хўжалик бошқарув органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-3366-сонли Фармонига⁷ биноан қуйидаги асосий ташкилий-ҳуқуқий шаклларда ташкил этиладиган хўжалик бирлашмалари:

1) таркибига кирувчи корхоналарнинг хўжалик бирлашмасига тегишли бўлган акция пакетлари орқали ана шу корхоналарнинг хўжалик бошқарувини амалга оширувчи акциядорлик компаниялари, шу жумладан, давлат-акциядорлик компаниялари;

2) муассис-корхоналар томонидан улар фаолиятига кўмаклашиш учун муассис-корхоналарнинг акциялари пакетларини бошқариш ҳуқуқисиз айрим умумий вазифаларни уларга топшириш йўли билан ихтиёрийлик асосида ташкил қилинадиган уюшмалар хўжалик бошқаруви органлари ҳисобланади.

Ушбу Фармонга биноан давлат бошқаруви, шу жумладан, тақсимлаш вазифалари, шунингдек уларнинг таркибига кирувчи корхоналар фаолиятига маъмурий аралашув хўжалик бошқаруви органларининг ваколатига кирмайди.

Юқоридагилардан келиб чиқадиган бўлсак, хўжалик бошқаруви органлари «маъмурий орган» таркибига кирмайди, шунингдек улар томонидан амалга ошириладиган фаолият қонун ҳужжатларига биноан «маъмурий ҳуқуқий фаолият» ҳисобланмайди.

Амалдаги қонун ҳужжатларида «маъмурий ҳуқуқий фаолиятни амалга оширишга ваколатли бўлган органлар» тушунчаси ёки рўйхати батафсил берилмаганлиги са-

бабли, маъмурий судларда ишларни кўриб чиқишда айрим муаммолар юзага келмоқда.

Ўзбекистонда маъмурий суд ишларини юритишни тушуниш уни ривожлантириш учун кенг имкониятлар очади.

Замонавий ўзбек маъмурий ҳуқуқ фани мустақил равишда ривожланиб бориши лозим. Бу ҳозирги глобаллашув ва иқтисодий интеграция шароитидаги талабдир.

Маъмурий фаолиятни ҳуқуқий тартибга солиш соҳасидаги Германия тажрибаси диққат билан ўрганишга лойик ва Ўзбекистон қонунчилигини такомиллаштириш учун ундан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Масалан, Германия маъмурий ҳокимият субъектлари доктринаси асосида улар орасида давлат ҳуқуқининг алоҳида субъектлари аниқланган. Шу асосда давлат юридик шахсларининг маъмурий ҳуқуқий институтини ривожлантириш мумкин.

Маъмурий суд ишларини юритишдаги маъмурий процедуралар доктринаси бундай давлат процедураларини қонуний тартибга солиш бўйича немис тажрибаси билан тўлдирилиши фойдадан холи эмас.

Маъмурий ишларни такомиллаштириш учун қуйидаги атамаларни белгилаш таклиф этилади: «маъмурий даъво», «маъмурий даъвогар», «маъмурий жавобгар».

Маъмурий даъво маъмурий даъвогарнинг маъмурий жавобгарга нисбатан маъмурий судга берилган мурожаати ҳисобланади.

Маъмурий даъвогар ҳуқуқлари, эркинликлари ёки қонуний манфаатлари маъмурий жавобгар томонидан бузилган жисмоний ёки юридик шахслардир.

Маъмурий жавобгар эса, давлат органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва уларнинг мансабдор шахслари ҳамда белгиланган тартибда ваколат берилган ташкилотлар ва уларнинг мансабдор шахсларидир.

Маъмурий иш кўзғатишнинг асосий йўналишларига аниқлик киритиш ва уларни янада кенгайтириш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Маъмурий суд иши юритиш тизимига оид амалдаги қонун ҳужжатларини модернизация қилиш яқин келажакда маъмурий судларнинг давлатимиздаги муҳим суд институтларидан бирига айланишига хизмат қилади.

М. ХАЙИТОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Судьялар олий кенгаши
ҳузуридаги Судьялар олий
мактаби магистри

¹ Э.Хожиев, Ш.Шайзаков. *Ўзбекистонда маъмурий суд ишларини юритишда прокурор иштирокининг ташкилий-ҳуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. – Тошкент, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси, 2019 й., 12-б.*

² Тихомиров Ю. А. *Публично-правовые споры // Право и экономика. 1998. № 6. С. 8–13.*

³ Э.Хожиев, Ш.Шайзаков. *Ўзбекистонда маъмурий суд ишларини юритишда прокурор иштирокининг ташкилий-ҳуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. – Тошкент, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси, 2019 й., 13-б.*

⁴ *Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.01.2018 й., 02/18/МПК/0627-сон.*

⁵ *Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.01.2018 й., 03/18/457/0525-сон.*

⁶ *Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.01.2018 й., 02/18/МПК/0627-сон, 12.10.2018 й., 03/18/496/2043-сон.*

⁷ *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 11-12-сон, 178-модда.*

⁸ *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 11-12-сон, 185-модда; 2007 й., 25-26-сон, 258-модда.*

ИШ ЮРИТИШНИ ТУГАТИШНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг (МЖТК) 2-моддасида маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг вазифалари белгиланган. Унга кўра, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари инсон ва жамият фаровонлиги йўлида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, мулкни, давлат ва жамоат тартибини, табиий муҳитни муҳофаза қилишни, ижтимоий адолат ва қонунийликни таъминлашни, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларнинг ўз вақтида ва объектив кўриб чиқирилишини, шунингдек бундай ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишни, фуқароларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига риоя этиш руҳида тарбиялашни ўз олдига вазифа қилиб қўяди.

Бу вазифаларни амалга ошириш учун ушбу Кодексда қандай ҳаракат ёки ҳаракатсизлик маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланганини, маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этган шахсга нисбатан қайси орган (мансабдор шахс) томонидан қай тартибда қанақа маъмурий жазо қўлланилиши ва ижро этилиши белгилаб қўйилган.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик деганда, қонун ҳужжатларига биноан маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган, шахсга, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, мулкчиликка, давлат ва жамоат тартибига, табиий муҳитга тажовуз қилувчи ғайриҳуқуқий, айбли (қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида) содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик тушунилади.

МЖТКда назарда тутилган ҳуқуқбузарлик учун маъмурий жавобгарлик, башарти бу ҳуқуқбузарлик ўз хусусиятига кўра жиноий жавобгарликка тортишга сабаб бўлмаган

тақдирда, амалга оширилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишни истисно этувчи ҳолатлар мавжуд бўлган тақдирда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юритилмайди.

Жумладан, МЖТК 271-моддасининг 7-бандида маъмурий жазо ҳуқуқбузарлик содир этилган кундан бошлаб, давом этаётган ҳуқуқбузарлик эса, ҳуқуқбузарлик аниқланган кундан бошлаб бир йилдан кечиктириб қўлланилиши мумкин эмаслиги, акс ҳолда маъмурий иш тугатилиши кераклиги назарда тутилган.

Амалиётда судлар маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш жараёнида МЖТКнинг 36-моддасида белгиланган муддатлар ўтиб кетган ҳолатни ишни юритишни истисно этувчи ҳолат сифатида баҳолаб, маъмурий ишни аксарият ҳолларда ҳуқуқбузарнинг иштирокисиз тугатмоқда. Аммо, бундай қарор қабул қилиниши натижасида айрим ҳолатларда содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликдан фуқаровий жавобгарлик ҳолати юзага келиши кузатилмоқда.

Маълумки, жиноят-процессуал қонунчиликка мувофиқ айблилик тўғрисидаги масалани ҳал қилмай туриб, жиноят ишини айрим ҳолларда шахснинг розилиги мавжуд бўлгандагина тугатиши мумкин. Жумладан, айбланувчи, судланувчи ёки вафот этган айбланувчининг, судланувчининг яқин қариндошлари талаб қилса, ишни юритиш умумий тартибда давом эттирилиб, ҳукм қилиш учун асослар мавжуд бўлса, айблов ҳукми жазо тайинланмасдан чиқарилиши белгиланган. Чунки, айблов ҳукми жиноят оқибатида етказилган зарарни ундиришга асос бўлади.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик, хусусан МЖтКнинг 271-моддаси айрим бандлари асосида ҳуқуқбузар ёки унинг яқин қариндошларининг розилигисиз ишни тугатиш тартиби содир этилган ҳуқуқбузарлик оқибатида етказилган зарарни ундириш жараёнида муаммони юзага келтирмоқда. Шу сабабли, маъмурий ишни кўришда судья шахснинг ҳуқуқбузарликни содир этган-эتماганлигини чуқур текшириб чиқиши зарур.

МЖтКнинг 305-моддасида маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишнинг умумий муддати белгиланган (15 кун).

Шу билан бирга, МЖтК 271-моддасининг 11-бандида назарда тутилган ҳолатлар мавжуд бўлган тақдирда, маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳақидаги иш маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ва ишнинг бошқа материаллари ишни кўриб чиқишга ваколатли орган (мансабдор шахс) томонидан олинган кундан эътиборан ўттиз кунлик муддатда кўриб чиқилиши кўрсатилган.

Амалиётда тадбиркорлик фаолияти билан давлат рўйхатидан ўтмасдан фаолият кўрсатиб, ҳуқуқбузарлик содир этган фуқароларга оид материаллар умумий тартибда, яъни 15 кунда кўрилиб, қарор чиқарилмоқда. Кейинчалик айнан ўша фуқаролар тадбиркорлик юзасидан давлат рўйхатидан ўтиб тегишли рухсатнома олгач, аввалги суд қарори қонунда назарда тутилган 30 кунлик муддатга риоя этилмаганлиги туфайли кассация инстанциясида бекор қилинмоқда. Бундай ҳолатлар бўйича ягона суд амалиётини жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

Маълумки, суд ишни кўриб чиқиш жараёнида маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган-этилмаганлигини, ҳуқуқбузарлик содир этилган вақт ва жойни, мазкур шахс уни содир этишда айбдор-айбдор эмаслигини, унинг маъмурий жавобгарликка тортилиш-тортилмаслигини, жавобгарликни енгиллаштирувчи ёки оғирлаштирувчи ҳолатлар бор-йўқлигини, мулкӣ зарар етказилган-етказилмаганлигини, шунингдек ишни тўғри ҳал этишда аҳамиятга молик

бошқа ҳолатларни аниқлаши шарт. Ушбу ҳолатларнинг ҳар бири далиллар билан исбот қилиниши лозим.

Далил деб, ҳар қандай ҳақиқий маълумотлар, шу жумладан, гувоҳнинг, жабрланувчининг кўрсатувлари, экспертнинг хулосаси, ашёвий далиллар, овозли ёзувлар, видеоёзувлар, кинотасвир ва фотосуратлардан иборат материаллар ва бошқа ҳужжатлар тушунилади. Ушбу маълумотларни қонуний тартибда тўплаш, текшириш ва баҳолаш керак.

Қонун мазмунига кўра, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишга оид далиллар ҳар қандай фактик маълумотлар ва нарсалардан иборат (МЖтКнинг 276-моддаси). Улар мансабдор шахснинг баённомасида ёки суд мажлиси баённомасида қайд этилганидан кейингина далил сифатида фойдаланилиши мумкин.

Шу сабабли, судлар томонидан маъмурий иш бўйича қабул қилинадиган қарор синчковлик билан, тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона текширилган далилларгагина асосланган бўлиши лозим. Текширув қўшимча далилларни тўплашдан иборат бўлиб, улар текширилаётган далилларни тасдиқлаши ёки рад этиши мумкин. Бу ўринда, судья ишдаги барча ҳолатларни синчковлик билан, тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона кўриб чиқишга асосланган ҳолда қонунга амал қилиб, ўзининг ички ишончи бўйича далилларга баҳо бериб, ҳар бир далилни ишга алоқадорлиги, мақбуллиги ва ишончилиги нуқтаи назардан баҳолаши лозим.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги тўғрисидаги баённомани тузишга ва материални кўриб чиқишга ваколатли мансабдор шахс ҳар бир ишни юритишда қонун нормаларига, шу жумладан, далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолашга оид раҳбарий кўрсатмаларга амал қилиши шарт.

Бир сўз билан айтганда, ҳар бир иш бўйича тўпланган далилларга ҳуқуқӣ баҳо берилиши лозим.

Н. АКБАРОВ,
Тошкент шаҳар
маъмурий суди раиси

ДАЛИЛЛАРНИ ТАЛАБ ҚИЛИБ ОЛИШ

Иқтисодий суд ишларини юритишнинг вазифаларидан бири иқтисодиёт соҳасида корхона, муассаса, ташкилотлар ва фуқароларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқларини ёхуд қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишдир. Бу вазифани ҳал этиш учун эса, суд низоли ҳолатга тўғри баҳо бериши, ҳақиқатни билиши қўлланиладиган чораларнинг асосли ва қонунийлигини таъминлашнинг муҳим шартли ҳисобланади. Қонун талабига кўра, суднинг у ёки бу низо бўйича қабул қилинган қарори аниқ далилларга асосланган ва қонуний бўлиши лозим. Такдим этилган далилларга тўғри баҳо бериш, зарур далилларни талаб қилиб олиш ва мавжуд далиллар асосида низони ҳал этиш бевосита суд қарорларининг барқарорлигини таъминловчи муҳим омилдир.

Судда даъво қўзғатилганида тарафлардан даъво талабининг асосли ёки асоссизлигини исботлаш талаб қилинади.

Иқтисодий процессуал кодексининг (ИПК) 69-моддасига кўра, далиллар ишда иштирок этувчи шахслар томонидан такдим этилади.

Агар суд мавжуд далиллар етарли эмас деб ҳисобласа, ишнинг объектив ҳолатларини аниқлаш ва низони тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга эга бўлган қўшимча далилларни такдим этишни таклиф қилиши мумкин.

Ишда иштирок этувчи шахс ишда иштирок этувчи ёки иштирок этмайдиган шахсдаги зарур далилни мустақил олиш имконига эга бўлмаса, ўша далилни талаб қилиб олиш тўғрисида судга илтимоснома билан мурожаат қилишга ҳақли. Илтимосномада шу далил билан иш учун аҳамиятли қандай ҳолатлар аниқланиши мумкинлиги, далилнинг аломатлари ва унинг жойлашган жойи кўрсатилиши зарур.

Далилни талаб қилиб олиш тўғрисидаги илтимосномани кўриб чиқиш натижалари бўйича ажрим чиқарилади.

Далилни талаб қилиб олиш тўғрисидаги илтимосномани қаноатлантириш ҳақидаги ажримда талаб қилинаётган далилни такдим

этиш муддати ва тартиби кўрсатилиб, ажрим суд томонидан талаб қилинаётган далилни сақлаётган шахсга юборилади.

Суд талаб қилаётган далилни сақлаётган шахс уни бевосита судга юборади ёки судга топшириш учун тегишли ажримни такдим этган шахсга беради.

Агар шахс суд талаб қилаётган далилни такдим этиш имкониятига эга бўлмаса ёки суд белгиланган муддатда такдим эта олмаса, у шу муддат ичида бу ҳақда судни сабабларни кўрсатган ҳолда хабардор қилиши шарт.

Далилни сақлаётган шахс талаб қилинаётган далилни такдим этиш мажбуриятини суд узрсиз деб топган сабабларга кўра бажармаган тақдирда, уни сақлаётган шахсга ИПКнинг 14-бобида белгиланган тартибда суд жаримаси солинади.

Талаб қилинаётган далилни сақлаётган шахсга жарима солиниши уни далилни судга такдим этиш мажбуриятидан озод қилмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2019 йил 24 майдаги «Биринчи инстанция суди томонидан иқтисодий процессуал қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги 13-сонли қарорининг 15-бандига кўра, ИПК 69-моддасининг иккинчи қисмига мувофиқ, агар суд мавжуд далиллар етарли эмас деб ҳисобласа, ишнинг объектив ҳолатларини аниқлаш ва низони тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга эга бўлган қўшимча далилларни такдим этишни таклиф қилиши мумкин.

Суд ишда иштирок этувчи шахсларни қўшимча далиллар такдим этишга мажбур қилмасдан, фақатгина таклиф этади.

Қўшимча далиллар низонинг тўғри ҳал қилиниши ва у бўйича қонуний ҳамда асосланган суд ҳужжати қабул қилиниши учун зарур бўлиши керак. Шуни назарда тутиш лозимки, ИПК 170-моддасининг биринчи қисмига кўра, ишда иштирок этувчи шахсларга суд даъво аризаси юзасидан такдим этишни таклиф қилган ёзма фикр ёки қўшимча далил-

лар тақдим этилмаганлиги ишни мавжуд материаллар бўйича кўришга тўсқинлик қилмайди.

Бироқ, ИПК иккинчи маротаба далилларни тақдим этмаганлик учун жарима солиниши мумкинлигини назарда тутмайди. Агар шахс жарима солинганидан кейин ҳам далилни тақдим этмаса, далилларни талаб қилиб олишнинг бошқа мажбурлов воситаларини процессуал қонунчилик назарда тутмаган.

Баъзи давлатларнинг процессуал қонунчилигида суднинг сўровига кўра тақдим қилинмаган далилни олишнинг бошқа имкониятлари ҳам кўзда тутилган. Масалан, Украина Фуқаролик процессуал кодексининг 93-моддасига кўра, узрсиз сабаблар билан суд талаб қилаётган ёзма ёки ашёвий далиллар тақдим этилмаса, далилларни вақтинчалик олиб қўйиш ҳақида қарор қабул қилиниши мумкин. Шунингдек, Арманистон Фуқаролик процессуал кодексининг 49-моддасига кўра, суднинг далилларни талаб қилиб олиш тўғрисидаги ажрими давлат, хизмат, тижорат, банк ва бошқа турдаги сирларга тааллуқли қонунчилик талабларига риоя қилинган ҳолда дарҳол ижро этилади.

ИПКда далилларни беришдан бош тортаётган шахсдан далилларни олиш масаласи ҳал этилмаган. Процессуал қонунчиликда назарда тутилган суд талаб қилаётган далилни сақлаётган шахс уни бевосита судга юборади ёки судга топшириш учун тегишли сўровга эга бўлган шахсга беради деган норма декларатив характерга эга.

Жиноят-процессуал қонунчилиги одил судловни далиллар билан таъминлашда дастлабки тергов далилларни талаб қилиб олишнинг турли хил воситаларига эга (масалан, тинтув, олиб қўйиш).

ИПКнинг далилларни талаб қилиб олишга қаратилган нормаси эса, амалда суд сўровининг ижросини тўлиқ таъминлашга хизмат қила олмайди.

ИПКнинг 69-моддасига кўра, ишда иштирок этувчи шахс ишда иштирок этувчи ёки иштирок этмайдиган шахсдаги зарур далилни мустақил олиш имконига эга бўлмаса, ўша далилни талаб қилиб олиш тўғрисида судга илтимоснома билан мурожаат қилишга ҳақли. Илтимосномада шу далил билан иш учун аҳамиятли қандай ҳолатлар аниқланиши мумкинлиги, далилнинг аломатлари ва унинг жой-

лашган жойи кўрсатилиши зарур.

Далилни талаб қилиб олиш тўғрисидаги илтимосномани кўриб чиқиш натижалари бўйича ажрим чиқарилади.

Далилни талаб қилиб олиш тўғрисидаги илтимосномани қаноатлантириш ҳақидаги ажримда талаб қилинаётган далилни тақдим этиш муддати ва тартиби кўрсатилиб, ажрим суд томонидан талаб қилинаётган далилни сақлаётган шахсга юборилади.

Далилни сақлаётган шахс талаб қилинаётган далилни тақдим этиш мажбуриятини суд узрсиз деб топган сабабларга кўра бажармаган тақдирда, уни сақлаётган шахсга ИПКнинг 14-бобида белгиланган тартибда суд жаримаси солинади.

Далилларни тақдим этмаганлик учун иқтисодий процессуал қонунчиликда назарда тутилган жаримага оид нормани далилларни тақдим этиш мажбурияти юклатилган шахсга таъсир қилиши мумкин бўлган таъсир чораси сифатида баҳолаб бўлмайди. Жарима солинганлигининг ўзи ишда иштирок этувчи шахс ишда иштирок этувчи ёки иштирок этмайдиган шахсдаги зарур далилни мустақил олиш имконига эга бўлмаса, ўша далилни талаб қилиб олиш тўғрисида иқтисодий судга илтимоснома билан мурожаат қилиш ҳуқуқини ҳимоясини таъминлай олмайди. Баъзи ҳолатларда далилни сақлаётган шахс учун далилни тақдим этишдан кўра жарима тўлаш фойдалироқ бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Бироқ, суд далилни олмасдан қандай қилиб одил судловни амалга оширишдек вазифани адо этиши мумкин?

Далилни талаб қилиб олишни сўраётган шахснинг ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиши фақат шу далилга боғлиқ бўлиши ҳам мумкин. Биринчи инстанция суди томонидан далилларнинг етарлигига оид нормалар бажарилмаганлиги суд ҳужжатининг бекор бўлишига олиб келади. Чунки, қарор далиллар билан асослантирилган бўлиши керак.

Шу боис, ИПКнинг 69-моддасини амалда қўллаш механизмини ишлаб чиқиш орқали одил судловни таъминлаш воситаларини кучайтиришга эришиш мумкин.

Х. РАХИМОВ,
Ўзбекистон Республикаси Судьялар
олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар
олий мактаби тингловчиси

СУҒУРТАНИНГ МОЛИЯВИЙ ХИЗМАТЛАР ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ

Мамлакатимизда хизмат кўрсатиш турлари, жумладан суғурта хизмати ҳам ривожланмоқда. Президентимиз таъбири билан айтганда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашда¹ суғурта хизмати кўрсатиш соҳасини ривожлантириш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Зеро, бизнеснинг муваффақияти бозор иқтисодиёти институтлари, хусусан, юксак профессионал даражадаги мустақил аудитни, суғуртанинг замонавий шакллари ва молиявий хизматларнинг бошқа турларини кенг ривожлантиришга бевосита боғлиқ².

Дарҳақиқат, мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини кўтаришда молиявий хизматларнинг ўрни бекиёсдир.

Л.Сафаровнинг фикрича, молиявий хизматлар молиявий воситачилик хизматлари, асосан кредит билан боғлиқ муносабатлардир. Банк, инвестиция фондлари, суғурта, лизинг, брокерлик ва бошқа молиявий воситачилик ташкилотлари худди шундай хизматлар кўрсатувчи муассасалар сирасига киради³.

Бугунги кунда мамлакатимизнинг молия хизматлари бозорида суғурта хизмати билан ишлаш ҳам ўзига хос ўринга эга.

Иқтисодий-ҳуқуқий атамаларнинг изоҳли луғатида суғурта суғурта қилдирувчиларнинг бўнак взнослари асосида шаклланадиган суғурта фонди деб таъриф берилган. Иқтисодчи олим М.Юсуповнинг фикрича суғурта иқтисодий категория сифатида манфаатдор ташкилотлар ва

фуқаролар бадаллари ҳисобидан ташкил топган, махсус ташкилот (суғурталовчи) бошқарувидаги пул жамғармасини юзага келтириш ва тақсимлаш шаклини англатади⁴. «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 3-моддасига кўра, суғурта юридик ёки жисмоний шахслар тўлайдиган суғурта мукофотларидан шакллантириладиган пул фондлари ҳисобидан муайян воқеа (суғурта ходисаси) юз берганда ушбу шахсларга суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш йўли билан уларнинг манфаатларини ҳимоя қилишдир.

Бизнинг фикримизча, ҳар қандай суғурта ходисаси содир бўлганда суғуртанинг ҳам иқтисодий, ҳам юридик муносабатлари бир вақтда юзага келади. Чунки, суғурталовчи суғурта қилдирувчига суғурта ходисаси учун тўлаб берадиган суғурта товони суғурта шартномасида кўрсатиб ўтилган суғурта мукофотидан шакллантирилади. Бундай ҳолатда «суғурта шартномаси» юридик муносабат бўлса, амалга ошириладиган «арифметик амаллар» иқтисодий муносабатдир.

Айрим манбаларда суғуртанинг моҳияти таваккалчилик, огоҳлантириш, омонат сақлаш, муҳофаза ва назорат қилиш каби функцияларда намоён бўлиши, баъзиларида эса,⁵ суғуртанинг моҳияти таваккалчилик, суғурта захираларини ташкил қилиш ва улардан фойдаланиш, муҳофаза қилиш, сармоя киритиш, хизмат қилиш, назорат

ҳамда ижтимоий ҳимоя қилиш каби функциялардан иборатлиги қайд этилган.

Цивилист олим Л.И.Рейтманнинг фикрича⁶, суғуртанинг моҳияти таваккалчилик, огоҳлантириш, муҳофаза ҳамда назорат қилиш каби функцияларда намоён бўлади. Л.А.Орланюк таъбирича эса, суғуртанинг моҳияти таваккалчилик ва огоҳлантириш каби функцияларда акс этади⁷.

Юқоридаги фикр ва мулоҳазалардан келиб чиқиб, суғурта хизматларини кўрсатувчи суғурта ташкилотларининг фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда суғурта фаолиятининг моҳиятини очиб бериш мақсадида 2002 йил 5 апрелда қабул қилинган «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 3-моддасига «суғурта таваккалчилиги; суғурта захираларини ташкил қилиш ва улардан фойдаланиш; суғурта соҳасидаги истеъмолчиларни муҳофаза қилиш; сармоя киритиш; суғурта қилдирувчиларга хизмат қилиш; назорат ҳамда ижтимоий ҳимоя қилиш» деган мазмундаги учинчи хатбошини киритиш мақсадга мувофиқдир.

Зеро, суғурта юридик категория сифатида фуқаролик ҳуқуқий муносабатларнинг бир туридир. Фуқаролик кодексида суғуртага алоҳида боб бағишлангани, шунингдек «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилингани бежиз эмас.

Қолаверса, бундай ўзгариш суғурта шартномасини тузиш даврида суғурталовчилар томонидан суғурта функцияларининг турлича талқин қилинишини, суғурталовчи билан суғурта қилдирувчилар ўртасида юзага келиши мумкин бўлган низоларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Юқорида суғуртанинг моҳиятини белгиловчи суғурта функцияларига тўхталиб ўтдик. Энди суғуртанинг молиявий хизматлар тизимидаги ўрнига тўхталиш

мақсадга мувофиқдир. Молиявий хизматлар бу молиявий воситачилик хизматлари, асосан кредит билан боғлиқ муносабатлардир. Банк, инвестиция фондлари, суғурта, лизинг, брокерлик ва бошқа молиявий воситачилик ташкилотлари худди шундай хизматлар кўрсатувчи муассасалар сирасига киради⁸. Бошқа бир электрон манбаларда эса, «Молиявий хизматлар – кредит ҳисобига молиявий воситачилик хизматларини кўрсатувчилар бўлиб, уларга банклар, инвестиция банклари, суғурта ва лизинг компаниялари ҳамда бошқа кўп-лаб компанияларни киритиш мумкин»⁹. Ушбу тушунчалардан кўриш мумкинки, бугунги кунда мамлакатимизнинг молия хизматлар бозорида нафақат суғурта хизмати, балки инвестиция, кўчмас мулк билан ишлаш ва бошқа хизмат турлари ҳам киритилган. Ушбу молиявий хизматлар кўрсатиш соҳасида истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни назорат қилиш мақсадида 2002 йил 28 ноябрдаги Вазирлар Маҳкамасининг «Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 414-сонли қарори асосида «Молиявий хизматлар соҳасида истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўлими» ташкил этилган. Бу эса, жисмоний ва юридик шахсларнинг истеъмолчи сифатидаги ҳуқуқларининг бузилишини олдини олишга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси томонидан берилган маълумотга¹⁰ кўра, охириги уч йилда мамлакатимизда иқтисодий фаолият тури бўйича асосий капиталга энг кўп инвестиция киритган хизмат тури ташиш ва сақлашдир.

Бу борада энг кам инвестиция киритган хизмат молия ва суғурта фаолияти бўлиб қолмоқда.

2017, 2018 йиллар, 2019 йилнинг январь-ноябрь ойларида молиявий хизмат-

лар бозорида суғурта хизматининг ўртача улуши 6 фоизни ташкил этган. Бу кўрсаткич эса, молиявий хизматлар тизимида жуда паст натижадир. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг суғурта бозорини ислоҳ қилиш ва унинг жадал ривожланишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4412-сонли Қарори асосида мамлакатимизда суғурта институтини янада такомиллаштириш мақсадида қуйидагиларга қаратилган ислоҳотларни амалга ошириш белгиланди:

суғурта соҳасидаги норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш;

суғурта фаолиятини тартибга солиш тизимини институционал ривожлантириш;

суғурта бозори инфратузилмасини ривожлантириш ва кенгайтириш;

суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг капиталлашув даражасини, тўлов қобилияти ва молиявий барқарорлигини ошириш;

суғурта хизматларининг истеъмолчи-

лари ва суғурта фаолиятининг бошқа субъектлари ҳуқуқларини ҳимоя қилишни кучайтириш, суғуртани оммалаштириш ва суғурта маданиятини ривожлантириш;

суғурта хизматлари ҳажми, қўламини кенгайтириш ва суғурта хизматлари сифатини ошириш;

суғурта фаолиятини ташкил этиш ва тартибга солиш соҳасида замонавий ахборот технологияларидан кенг фойдаланиш;

суғурта бозори мутахассисларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш.

Ишончимиз комилки, ушбу вазифаларни ўз вақтида ва тўлиқ амалга оширилиши мамлакат суғурта бозорининг истиқболга хизмат қилади.

Д. МАХМУДОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Миллий гвардияси
Ҳарбий-техника институти
мустақил изланувчиси,
юридик фанлар бўйича
фалсафа доктори (PhD)

¹ Мирзиёев Ш. *Халққа хизмат қилиш, одамларнинг манфаатларини таъминлаш – раҳбарлар фаолиятининг асосий мезонидир* // *Халқ сўзи*, 2017 йил 13 апрель № 73. – 1-б.

² Каримов И.А. *Жамиятимизни эркинлаштириш, ислоҳотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир*. Т.15. – Т.: «Ўзбекистон», 2007. – 191-192-б.

³ Сафаров Л. *ЎИХҲҚЖ Федерациясининг Молиявий хизматлар соҳасида истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўлими бошлиғи*. <http://biznes-daily.uz/ru/istemolchi/23179-moliyaviy-xizmatlar-korsatish-sohasidagi-islohotlar>.

⁴ Юсупов М. *Фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш* // *Ҳуқуқ ва бурч*, 2008 йил, –№ 5. – 7-б.

⁵ Портал «Discovered» *Суцность страхования*. <https://discovered.com.ua/insurance/sushhnost-i-funkcii-straxovaniya>.

⁶ *Страховое дело. Учебник под ред. Рейтмана Л.И. М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992, – С. 17.*

⁷ *Вопросы сущности и функций финансов в системе производственных отношений социализма. Сб. научн. трудов/ М.: МФИ, 1988, – С. 89-90.*

⁸ <http://biznes-daily.uz/ru/istemolchi/23179-moliyaviy-xizmatlar-korsatish-sohasidagi-islohotlar>.

⁹ <https://ru.wikipedia.org/wiki> (12.01.2020 йил).

¹⁰ *Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2020 йил 8 январь кундаги чиқиш рақами №01/2-02-17/2-7 сон билан қайд этилган «Суғурта ташкилотлари фаолиятининг асосий кўрсаткичлари» номли маълумотномасининг биринчи иловаси.*

КОРПОРАТИВ НИЗОЛАР БЎЙИЧА СУДГА ТААЛЛУҚЛИЛИКНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Бугунги кунда миллий иқтисодиётимизда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларни молия-хўжалик стратегияси ва фаолияти пухта ишлаб чиқилган, молиявий сиёсати ва уни амалга ошириш механизмлари тўғри йўлга қўйилган, ички ва ташқи бозорда рақобатбардош, экспорт салоҳиятига эга иқтисодий жиҳатдан барқарор корхоналарсиз, ҳозирда бундай корхоналарнинг аксарияти эса шерикчилик, акциядорлик, улушлар, пайлар ҳисобига ташкил этилаётганлигини инобатга олсак, корпоратив бошқарувга эга бўлган субъектларсиз тасаввур қилиш қийин.

2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида корпоратив бошқарувнинг замонавий стандарт ва усуллари жорий этиш, корхоналарни стратегик бошқаришда акциядорларнинг ролини кучайтириш, алоҳида миллий корхоналар акцияларининг хорижий нуфузли фонд биржаларида дастлабки тарзда жойлаштирилишига эришиш, уларнинг хорижий капитал бозорига чиқилиши таъминлаш, акциядорлик жамиятлари фаолиятининг самарадорлигини тубдан ошириш, акциядорлик жамияти шаклидаги тадбиркорликни ривожлантириш бўйича қатъий чора-тадбирлар кўриш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш, бўлажак инвесторлар учун уларнинг очиқлиги ва жозибадорлигини таъминлаш, замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий қилишни белгилловчи қатор тадбирлар, мазкур соҳани тубдан такомиллаштириш бўйича кенг қўламли вазифалар белгилаб берилган.

Бу борада давлат иқтисодий муносабатларни ривожлантиришдан манфаатдор субъ-

ект сифатида тадбиркорлик билан бевосита шуғулланмайди, балки соҳага оид умумий жараёнларнинг асосий сиёсий ташкилотчиси бўлиб, ишлаб чиқаришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайди, тадбиркорликнинг тараккий этишига ҳуқуқий, иқтисодий шарт-шароит яратиб беради. Ушбу функцияларни у қонунлар ва қонуности ҳужжатларини чиқариш (қонунчилик ҳокимияти функцияси), қонунларнинг лозим даражада ижро этилишини ташкил этиш (ижро ҳокимияти функцияси) ва ижтимоий низоларни ҳал этиш, тадбиркорлик субъектларини турли ноқонуний хатти-ҳаракат ёки ҳаракатсизликлардан ҳимоя қилиш (суд ҳокимияти функцияси) усуллари орқали амалга оширади. Айниқса, хусусий мулкнинг ва хусусий мулк ҳуқуқига асосланган корхоналар томонидан олинадиган даромадларнинг дахлсизлигини кафолатлаш, рақобат муҳитини шакллантириш, мулкдорларнинг манфаатдорлик ҳуқуқларини кафолатлаш ва шунга ўхшаш чораларни кўриш ўзининг ижобий натижасини беради.

Мулкдор ҳуқуқларини, шу жумладан, корпоратив бошқарув жараёнида уларнинг қонуний манфаатлари кафолатланишида судларнинг ўрни бениҳоя юқори. Чунки, ҳуқуқларининг кафолати таъминланганлигига «кўзи етмаган» мулкдор бундай ишга қўл урмайди. Шу ўринда корпоратив низоларнинг судларда ҳал этилиши, жумладан қайси суд томонидан ва қандай тартибда ҳал этилиши, мазкур тоифадаги ишларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш муҳим ҳисобланади.

Корпоратив низоларнинг судларга тааллуқлилиги, яъни уларнинг қайси суд томонидан ҳал этилиши процессуал қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Корпоратив

низоларнинг судларда ҳал этилиши тарихига назар ташлайдиган бўлсак, мазкур тоифадаги низолар, даставвал, фуқаролик ишлари бўйича судларда ҳал этилган.

Мазкур низоларнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, бундай низоларда аксарият ҳолларда бир тараф жисмоний шахс бўлишига қарамасдан, низо юридик шахснинг иқтисодий фаолияти бўйича, яъни иқтисодиёт соҳасида вужудга келади. Амалиётда фуқаролик ишлари бўйича судларда бундай низоларни айнан шу сабаб бўйича кўриб чиқиш рад этилган (иш бўйича иш юритиш тугатилган) ҳолатлар кўплаб учрайди. Чунки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 2017 йил 6 апрелга қадар амалда бўлган 111-моддаси таҳририда мулкчиликнинг турли шаклларига асосланган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ўртасидаги, шунингдек тадбиркорлар ўртасидаги, иқтисодиёт соҳасида ва уни бошқариш жараёнида вужудга келадиган хўжалик низоларини ҳал этиш Олий хўжалик суди ва хўжалик судлари томонидан уларнинг ваколатлари доирасида амалга оширилиши қайд этилган.

Хўжалик судлари эса, Ўзбекистон Республикаси Хўжалик процессуал кодекси (ХПК)нинг шу вақтда амалда бўлган таҳририга асосан субъектив таркиб бўйича, яъни жисмоний шахс хўжалик судида тараф сифатида иштирок эта олмаслигидан келиб чиқиб, бундай низоларни кўриб чиқишга ҳақли бўлмаган. Шу боис, корпоратив низоларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, уларнинг иқтисодиёт соҳасида вужудга келишини инобатга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 30 апрелдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан ХПКга қўшимчалар киритилиб, корпоратив низоларнинг асосий қисми, аниқроғи иштирокчилар ўртасида, иштирокчилар билан хўжалик ширкатлари ва жамиятлари ўртасида, акциядорлар ўртасида, акциядор билан акциядорлик жамияти ўртасида хўжалик ширкатлари ва жамият-

лари фаолиятидан келиб чиқадиган низоларни кўриб чиқиш тааллуқлилиги бўйича хўжалик судларига ўтказилди.

ХПКда 2013 йилдан бошлаб мазкур тоифадаги ишлар бўйича низо вужудга келган тақдирда, ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиси юридик ёки жисмоний шахс бўлишидан қатъи назар, хўжалик суди томонидан кўриб чиқилишининг белгиланиши, хўжалик процессида тараф сифатида фуқаронинг иштирок этиши ҳуқуқини таъминлаб берган янгилик бўлди.

Таъкидлаш жоизки, корпоратив низоларнинг айримларини хўжалик судига, бошқаларини эса умумий юрисдикция судига тааллуқлилиги мазкур соҳада вужудга келадиган низоларнинг судлар томонидан ҳал этилиши бўйича ягона суд амалиётининг шакллантирилиши ва такомиллаштирилишида муайян қийинчиликларни келтириб чиқариш билан бир қаторда, корпоратив бошқарув субъектлари ўртасидаги низоларни ҳал этилиши билан боғлиқ оворагарчиликларга сабаб бўлди.

Кейинчалик, яъни 2015 йил 20 августда «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига хусусий мулкни, тадбиркорлик субъектларини ишончли ҳимоя қилишни янада кучайтиришга, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этишга қаратилган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан ХПК 23-моддасининг иштирокчилар ўртасида, иштирокчилар билан хўжалик ширкатлари ва жамиятлари ўртасида, шу жумладан, акциядорлар ўртасида, акциядор билан акциядорлик жамияти ўртасида хўжалик ширкатлари ва жамиятлари фаолиятидан келиб чиқадиган низоларга доир ишлар, бундан меҳнатга оид низолар мустасно, тўғрисидаги 4-бандига ўзгартириш киритилиб, меҳнат низоларидан ташқари барча корпоратив низолар хўжалик судлари томонидан кўриб чиқилиши белгиланди. Шунингдек, ХПКга «Корпоратив низолар бўйича иш юритиш» деб номланган янги боб киритилиб, корпоратив низоларни хўжалик судлари томонидан кўришнинг процессуал

жиҳатлари белгилаб берилди. Мазкур қонун билан «корпоратив низо» атамаси илк мартаба хўжалик процессуал қонунчилигида акс эттирилди.

Натижада корпоратив низо тарафларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини янада самарали ҳимоя қилинишининг ҳуқуқий асоси яратилиб, корпоратив низоларни умумий юрисдикция ва хўжалик судлари томонидан ҳал этиш амалиётида мавжуд бўлган тааллуқлилиқ борасидаги муаммолар барта раф этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 февралдаги «Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4966-сонли Фармонида асосан суд тизимида ўзгартириш киритилганидан кейин, яъни 2017 йилнинг 1 июнидан бошлаб корпоратив низолар Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар иқтисодий судлари, туманлараро, туман (шаҳар) иқтисодий судлари томонидан ҳал этилиб келинмоқда ва бу борада низоларни кўриб чиқиш 2018 йил 24 январда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодексида (ИПК) белгиланган тартибда амалга оширилмоқда.

ИПКнинг 30-моддасида етти хил шаклдаги корпоратив низолар санаб ўтилган:

1) юридик шахсни ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш билан боғлиқ низолар;

2) хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг устав фондидаги (устав капиталидаги) акцияларнинг, улушларнинг, кооперативлар аъзолари пайларининг мансублиги, уларга юктамалар белгилаш ва улардан келиб чиқадиган ҳуқуқларни амалга ошириш билан боғлиқ низолар, бундан хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг устав фондидаги (устав капиталидаги) акцияларни, улушларни, кооперативлар аъзоларининг пайларини ўз ичига олувчи мерос мол-мулкни ёки эр-хотиннинг умумий мол-мулкни бўлиш билан боғлиқ ҳолда юзага келадиган низолар мустасно;

3) юридик шахс иштирокчиларининг (муассисларининг, аъзоларининг) юридик шахс томонидан тузилган битимларни ҳақиқий эмас деб топиш ва (ёки) бундай битимларнинг ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўллаш ҳақидаги даъволари бўйича низолар;

4) қимматли қоғозлар эмиссияси билан, шу жумладан эмитентнинг бошқарув органлари қарорлари юзасидан низолашиш билан, эмиссиявий қимматли қоғозларни жойлаштириш жараёнида тузилган битимлар, эмиссиявий қимматли қоғозлар чиқариш (қўшимча равишда чиқариш) натижалари бўйича ҳисоботлар (хабарномалар) юзасидан низолашиш билан боғлиқ низолар;

5) қимматли қоғозларни номинал сақловчиларнинг акциялар ва бошқа қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларини ҳисобга олиш, қонунда назарда тутилган бошқа ҳуқуқ ва мажбуриятларни қимматли қоғозларни жойлаштириш ва (ёки) уларнинг муомаласи муносабати билан қимматли қоғозларнинг номинал сақловчилари томонидан амалга ошириш билан боғлиқ фаолиятидан келиб чиқадиган низолар;

6) юридик шахс иштирокчиларининг умумий йиғилишини чақириш тўғрисидаги низолар;

7) юридик шахс бошқарув органларининг қарорлари устидан шикоят қилиш тўғрисидаги низолар.

Шуни инобатга олиш лозимки, мазкур моддада кўрсатилган корпоратив низоларнинг рўйхати тугал ҳисобланмайди ва ушбу моддада кўрсатилмаган, аммо ўзининг моҳиятига кўра корпоратив низо ҳисобланган даъволар ҳам иқтисодий судлар томонидан ҳал этилиши лозим. Шунинг учун низонинг ушбу рўйхатда кўрсатилмаганлигини асос қилиб, даъво аризасини қабул қилишни рад этишга ёки иш юритишни тугатишга йўл қўйилмайди.

Эътибор берилиши лозим бўлган яна бир жиҳат – корпоратив низо меҳнатга оид бўлмаслиги, шунингдек хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг устав фондидаги (устав капиталидаги) акцияларни, улушларни, ко-

оперативлар аъзоларининг пайларини ўз ичига олувчи мерос мол-мулкни ёки эр-хотиннинг умумий мол-мулкни бўлиш билан боғлиқ ҳолда юзага келадиган низо бўлмаслиги лозим.

Амалиётда, айнан шу ҳолат бўйича судга тааллуқлилиқ борасида низолар ханузгача давом этиб келмоқда. Масалан, жамиятнинг яккабошчилик асосидаги ижро этувчи органи (директор)нинг уни эгаллаб турган лавозимидан озод қилиш тўғрисидаги таъсисчилар умумий йиғилиши қарорини ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги талаб иқтисодий судга тааллуқли. Чунки, «Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 39-моддасининг биринчи қисмига асосан жамиятнинг яккабошчилик асосидаги ижро этувчи органи (директор) жамият иштирокчиларининг умумий йиғилиши томонидан жамиятнинг уставида белгиланган мuddатга сайланади.

Меҳнатга оид низолар деганда, иш берувчи ва ходим ўртасида меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг қўлланиши ва меҳнат шартномасида назарда тутилган шартлар юзасидан келиб чиққан келишмовчиликлар тушунилади. Меҳнатга оид низолар таъсисчиларнинг йиғилиш қароридан эмас, балки меҳнат шартномасидан вужудга келади. Ишга тиклаш ва компенсация тўловларини тўлаб бериш тўғрисидаги талаб меҳнат муносабатларидан келиб чиққанлиги сабабли тегишинча фуқаролик ишлари бўйича судларда ҳал этилади.

Агар таъсисчи ёки акциядор айни вақтда жамиятнинг ходими ҳам бўлиб, у бирор меҳнатга оид низо юзасидан иқтисодий судга мурожаат қилган бўлса, ИПК талабларидан келиб чиқиб, бундай даъво аризасини қабул қилиш рад этилиши, агар ушбу ҳолат ишни кўриш жараёнида аниқланса, иш юритиш тугатилиши лозим бўлади.

Корпоратив низоларнинг тааллуқлилиги борасида сўз юритилар экан, ИПК 25-моддаси биринчи қисмининг 1-банди олимлар ва амалиётчилар ўртасида турли хил баҳсла-

шувларга сабаб бўлмоқда. Мазкур бандга асосан иқтисодиёт соҳасида юридик шахслар ҳамда юридик шахс ташкил этмаган ҳолда тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган ва яқка тартибдаги тадбиркор мақомини қонунда белгиланган тартибда олган фуқаролар, шунингдек корпоратив низолар бўйича ишлар кўриляётганда тарафлар бўлган фуқаролар ўртасидаги фуқаровий, маъмурий ва бошқа ҳуқуқий муносабатлардан юзага келадиган низоларга доир ишлар иқтисодий судларга тааллуқлилиги белгиланган. Чунки, биринчидан, Қонуннинг ўзбек ва рус тилидаги матни тахририда ҳар хил тушунча мавжуд. Иккинчидан, Қонунда кўрсатилган уч турдаги, яъни меҳнат, оила ва мерос муносабатларидан ташқари барча корпоратив низолар иқтисодий судларга тааллуқли деб белгиланган.

Корпоратив низолар фуқаролик ҳуқуқий муносабатлардан вужудга келса-да, баъзида уларнинг оқибати оммавий ҳуқуқий муносабатларга тааллуқли бўлади. Жамият таъсисчиларининг умумий йиғилиши қарорини ҳақиқий эмас деб топиш ва таъсис ҳужжатларига киритилган ўзгартиришларни давлат рўйхатидан ўтказилганлигини қонунга хилоф деб топиш тўғрисидаги талаб бунга мисол бўла олади. Яъни, таъсис ҳужжатларига киритилган ўзгартиришларнинг давлат рўйхатидан ўтказилиши маъмурий ҳуқуқий муносабат бўлиб, ушбу ҳолатда низо вужудга келган тақдирда, аксарият ҳолларда у бевосита корпоратив низолардан келиб чиқади.

Бундай ҳолларда ўзаро боғлиқ бир нечта талаб бирлаштирилган бўлиб, уларнинг айримлари маъмурий судга, бошқалари эса иқтисодий судга тааллуқли бўлса, хусусан, иқтисодий судга тааллуқли бўлган талаб билан бирга давлат рўйхатига олиш билан боғлиқ бўлган ёки давлат органининг ҳужжатини ҳақиқий эмас деб топиш каби талаблар ҳам кўйилган бўлса, даъво аризаси ИПК 155-моддаси биринчи қисмининг 4-бандига асосан қайтарилади. Ушбу ҳолат даъво аризаси иш юритишга қабул қилингандан кейин аниқланса, суд иқтисодий судга тааллуқли бўлган

талабни мазмунан кўриб чиқиши, маъмурий судга тааллуқли талаб бўйича эса ИПК 110-моддасининг 1-бандига асосан иш юриштишни тугатиши лозим. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2019 йил 24 майдаги «Биринчи инстанция суди томонидан иқтисодий процессуал қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги 13-сонли қарорининг 8-бандида тушунтириш берилган.

Фикримизча, Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленумининг 2014 йил 20 июндаги «Иқтисодий судлар томонидан корпоратив низоларни ҳал этишнинг айрим масалалари тўғрисида»ги 262-сонли қарорининг янги таҳрирда ишлаб чиқиш лозим. Чунки, биргина тааллуқлилик борасида қарорнинг 1-бандида судлар иштирокчилар ўртасида, иштирокчилар билан хўжалик ширкатлари ва жамиятлари ўртасида, шу жумладан акциядорлар ўртасида, акциядор билан акциядорлик жамияти ўртасида хўжалик ширкатлари ва жамиятлари фаолиятдан келиб чиқадиган низоларни ҳал қилишда қўлланилиши лозим бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар келтирилган бўлиб, Пленум қарорининг 3-бандига кўра, хўжалик ширкати ва жамиятининг таъсис шартномасини тараф сифатида имзолаб, хўжалик ширкати ва жамиятини ташкил этиш мажбуриятини олган юридик ва (ёки) жисмоний шахс ёки улар томонидан ваколат берилган шахс ушбу ширкат ва жамиятнинг муассиси (таъсисчиси) ҳисобланади.

Хўжалик ширкати ва жамияти қонунда белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтказилиб, юридик шахс мақомини олганидан сўнг унда ўз улуши (пайи, ҳиссаси)га эга бўлган юридик ва (ёки) жисмоний шахс ушбу хўжалик ширкати ва жамиятининг иштирокчиси ҳисобланади.

Пленум қарорининг 4-бандида судларга шахснинг хўжалик ширкати ва жамиятининг иштирокчиси (акциядори) эканлигини аниқлаш учун:

тўлиқ ва коммандит ширкатлардан таъсис шартномасининг белгиланган тартибда тасдиқланган нусхаси;

масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамиятлардан таъсис шартномаси (агар муассислар сони икки ва ундан ортиқ бўлса) ва жамият уставининг белгиланган тартибда тасдиқланган нусхаси;

акциядорлик жамиятларидан акциядорлар реестридан кўчирма талаб қилиб олинishi лозимлиги тўғрисида тушунтириш берилган.

Амалиётда, улушни сотиб олган ёки улушга бошқача усулда эгалик ҳуқуқини қўлга киритган шахснинг жамият томонидан уни эътироф этмаслиги, яъни тан олинмаслиги, унинг талабини умумий йиғилишда кўриб чиқилмаслиги ҳолатлари учраб туради. Шу боис, ушбу шахс улушнинг мансублиги борасида бузилган ҳуқуқларини тиклаш мақсадида жамиятга нисбатан судга даъво киритиш ҳолатлари бор. Аммо, судлар томонидан Пленум қарорида берилган тушунтиришдан келиб чиқиб, улушга нисбатан эгалик рўйхатдан ўтказилмаганлиги сабабли ушбу шахс қонунда белгиланган тартибда муассис мақомини олмаган деган вазн билан даъволарни қабул қилишни рад этиш ҳолатлари ҳам мавжуд.

Ваҳоланки, ИПК 30-моддаси биринчи қисмининг 2-бандида хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг устав фондидаги (устав капиталидаги) акцияларнинг, улушларнинг, кооперативлар аъзолари пайларининг мансублиги, уларга юктамалар белгилаш ва улардан келиб чиқадиган ҳуқуқларни амалга ошириш билан боғлиқ низолар судларда ҳал этиладиган корпоратив низолар сирасига киритилган.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, корпоратив муносабатлардан вужудга келадиган низоларнинг тааллуқлилигини аниқлаштириш, бу борада ягона суд амалиётини шакллантириш мақсадида умумлаштиришлар ўтказиш, шунингдек бу ҳақда Пленум қарорида кенгроқ тушунтиришлар бериш зарур.

М. САИДОВ

**Бухоро вилоят
иқтисодий суди раиси**

ИШЧАНЛИК ОБРЎСИНИ ҲУҚУҚИЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 99-моддасида шахснинг шаъни ва қард-қиммати, ишчанлик обрўси номоддий неъматлар сифатида эътироф этилган.

Ўзбекистон юридик энциклопедиясида қайд этилишича, шаън шахсга тегишли бўлган ижтимоий ва маънавий сифатлари бўйича бошқаларнинг баҳосидир. Кадр-қиммат эса, мана шу сифатлар бўйича шахснинг ўзига ўзи берган баҳосидир. Ишчанлик обрўси фақатгина касбий маҳоратига бўлган ижтимоий баҳо¹.

Юридик фанлар доктори, профессор И.Б.Зокировнинг фикрича, шаън фуқаронинг муайян даражада тасдиқланиши, унинг ижтимоий ҳолатидир. Кадр-қиммат эса, мазкур ҳолатнинг соҳиби онгида акс эттирилиши, яъни жамият томонидан тақдирланишига кўра шахснинг ўзига берган баҳосидир².

Шаън, кадр-қиммат жисмоний шахсга хос хусусиятлар бўлиб, шахснинг шаъни ва кадр-қимматини оммавий ахборот воситаларида, Интернет нашрларида ва ижтимоий тармоқларда ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотлар асосида камситиш унинг руҳиятига, ички кечинмаларига салбий таъсир ўтказиши ва шахсга маънавий зарар етказиши.

Ишчанлик обрўси тадбиркорлик субъектларининг фаолиятига дахлдор тушунча бўлиб, ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотлар тарқатилиши тадбиркорлик субъектининг ишлаб чиқариш ҳажмига, савдо ва хизмат кўр-

сатиш кўламига жиддий зарар етказиши ва бу зарар моддий кўринишда бўлади.

Маълумки, қимматли қоғозлар бозорида корпорацияларнинг фаолияти юзасидан ижобий ёки салбий, ҳаққоний ёки ҳақиқатга тўғри келмайдиган ахборотларнинг тарқатилиши қимматли қоғозларнинг нархида, шунингдек биржалардаги савдоларга ўз таъсирини кўрсатади.

Бизнесда илғор мақсадларни кўзлаган компания ва корпорациялар маҳаллий, халқаро бозорларда ном қозониши ва жой эгаллаш учун барча самарали усуллардан фойдаланади. Аксарият, йирик корпорацияларда жамоатчилик билан ишловчи ходимлар ва бўлимлар мавжуд бўлиб, улар бевосита ижтимоий тармоқлар, оммавий ахборот воситалари, Интернет нашрлари ёрдамида компаниянинг ишчанлик обрўси ва мижозларнинг хоҳиш-истаклари ҳақида маълумотлар тўплайди, ҳақиқатга тўғри келмайдиган ахборот ва маълумотларни тарқатилиши оқибатида юзага келиши мумкин бўлган зарарларнинг олдини олишга ва компания имиджини сақлаб қолишга ҳаракат қилади.

Тадбиркорлик субъектининг ишчанлик обрўсини шакллантиришда бир қатор омиллар, хусусан сифат менежменти, экологик тоза маҳсулот ишлаб чиқарилиши, маркетинг (реклама ва брендлар), истеъмолчиларга (мижозларга) яратилган қулайликлар, ахборотнинг очиқлиги ва ошқоралиги, ходимларнинг ахлоқ-одоб

АННОТАЦИЯ

Ҳозирги вақтда мобил алоқа хизмати ҳаётимизнинг бир қисмига айланиб улгурди. Биз ҳар дақиқада оммавий ахборот воситаларидан, Интернет тармоғидаги сайтлардан ва ижтимоий тармоқлардан ахборот ва маълумотлар олмоқдамиз. Оммавий ахборот воситаларида, ижтимоий тармоқларда ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотлар ва ахборотлар тарқатиш орқали тадбиркорлик субъектларини обрўсизлантириш ҳолатлари тез-тез учраб туради. Мазкур мақолада тадбиркорлик субъектларининг ишчанлик обрўсини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асослари, усуллари ва қонун ҳужжатларидаги мавжуд камчиликлар ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: шаън, кадр-қиммат, ишчанлик обрўси, оммавий ахборот воситалари, Интернет, ижтимоий тармоқлар.

нормалари, корпоратив маданият ва бошқа жиҳатлар ижобий натижа беради.

Иқтисод соҳасида илмий изланиш олиб боровчи олимлар, мустақил тадқиқотчилар, компанияларнинг маркетинг ва ишлаб чиқариш бўлимлари Интернет нашрларининг, ижтимоий тармоқларнинг компания ишчанлик обрўсига таъсир ўтказиш даражасини, кўламини, хусусиятларини ҳамда ҳақиқатга тўғри келмайдиган ахборот тарқатилиши оқибатида вужудга келиши мумкин бўлган моддий зарарларни ҳисоблашади.

Бироқ, бу тадбиркорлик субъектининг ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш имкониятини бермайди. Компаниялар мазкур ахборотнинг тарқатилишини тўхтатиш, унга раддия бериш ва етказилган зарарларни ундириш каби ҳуқуқий ҳимоя чораларини кўриши муҳим аҳамият касб этади. Акс ҳолда, зарар кўламини кўпайишда давом этади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 100-моддасига кўра, фуқаро ўзининг шаъни, кадр-қиммати ёки ишчанлик обрўсига путур етказувчи маълумотлар юзасидан, башарти бундай маълумотларни тарқатган шахс уларнинг ҳақиқатга тўғри келишини исботлай олмаса, суд йўли билан раддия талаб қилишга ҳақли.

Шунингдек, ўша ахборотни тарқатган оммавий ахборот воситаларида раддия берилишини ҳамда ҳақиқатга тўғри келмайдиган ахборотнинг тарқатилиши оқибатида етказилган зарарлар ва маънавий зиённинг ўрнини қоплашни талаб қилиш ҳам фуқарога тегишли муҳим ҳуқуқдир.

Мазкур қоидаларни юридик шахснинг ишчанлик обрўсини ҳимоя қилишга ҳам таъбиқ этиш мумкин.

Шу каби норма «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонуннинг 27-моддасида ҳам мустаҳкамлаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Суд амалиётида фуқаро ва ташкилотларнинг шаъни, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш ҳақида» 1992 йил 19 июнда қабул қилинган 5-сонли қарори мавжуд. Мазкур қарорда амалдаги нормалар-

ни суд амалиётида қўллаш тўғрисида тушунтиришлар берилган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 192-моддасида рақобатчини обрўсизлантириш, яъни босма ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнларда ёки оммавий ахборот воситалари орқали хўжалик юритувчи субъектнинг ишбилармонлик нуфузига путур етказиш мақсадида била туриб ёлғон, ноаниқ ёки бузиб кўрсатилган маълумотларни тарқатиш жиноий жавобгарликка тортишга асос бўлиши белгиланган.

Фикримизча, мавжуд нормалар тадбиркорлик субъектларининг ишчанлик обрўсини тўлақонли ҳимоя қилишга имкон бермайди.

Биринчидан, Фуқаролик кодекси нормалари замонавий ахборот технологиялари давридаги реал вазиятга мувофиқ келмай қолди. Хусусан, амалдаги қонун нормаларида Интернет нашрлари, ижтимоий тармоқларда тарқатилган, ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни тўхтатишга, уни ўчириб ташлашга, яна тарқатилишининг олдини олишга қаратилган қоидалар назарда тутилмаган.

Иккинчидан, рақобатчини обрўсизлантириш, шу мақсадда била туриб ёлғон, ноаниқ ёки бузиб кўрсатилган маълумотларни тарқатиш учун жиноий жавобгарликни тадбиркорлик субъектининг ишчанлик обрўсини ҳимоя қилишнинг самарали усулларида бири сифатида баҳолаб бўлмайди. Ахборотни тарқатган шахс жиноий жавобгарликка тортилган тақдирда ҳам ахборот ижтимоий тармоқларда тарқалишда давом этиши мумкин. Тадбиркор бунинг оқибатида кўрган зарарларни қоплаш юзасидан судга алоҳида мурожаат қилиши зарурияти юзага келади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, тадбиркорлик субъектлари ишчанлик обрўсини ҳимоя қилишга қаратилган фуқаролик қонунчилиги нормаларини такомиллаштириш зарур.

Ш. МИРЗАЕВ,

Андижон вилоят иқтисодий суди раиси, мустақил изланувчи

¹ Ўзбекистон юридик энциклопедияси. -Т. Адолат. 2009 й. 530-бет.

² И.Б.Зокиров. Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. 1-қисм. Тошкент давлат юридик институти. 2006 й. 171-бет.

АНГЛО-САКСОН ҲУҚУҚ ТИЗИМИДА СУД НАЗОРАТИ

Ғарб жиноят процесси миллий моделлари турли-туман бўлса-да, ҳозирда ғоявий жиҳатдан яхлитдир. У инсон ҳуқуқлари фалсафаси ва фундаментал демократик принциплар: айбсизлик презумпцияси, одил судга бўлган ҳуқуқ, айбланувчининг ҳимоя ҳуқуқини таъминлаш, процессуал мажбурлов чораларини қўллашда шахс ҳуқуқларини кафолатлашга асосланган. Мазкур кадриятлар универсал ҳисобланиб, миллий қонун чиқарувчи томонидан жиноят-процессуал нормалар ва институтларни шакллантиришда шубҳа остига олиниши мумкин эмас¹.

АҚШ ва Англия жиноят процесси қўлида жиноят-процессуал ҳаракатларни амалга ошириш ва қарорлар қабул қилиш бўйича барча ваколатлар жамланган, иш ҳолатларини тўлиқ, ҳар томонлама ва объектив аниқлаш мақсадида исботлашни амалга оширувчи процессуал ҳоқимиятнинг ягона маркази мавжудлигини техник жиҳатдан инкор этади. Англия ва Америка жиноят процессига «жиноят иши», «жиноят иши бўйича иш юритиш», «жиноят иши бўйича иш юритувчи шахс» категориялари номаълум².

АҚШ суд назоратининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, АҚШ Олий суди томонидан суд назоратининг предмети ва чегараси белгилаб берилади. Полиция мустақил равишда фақатгина фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини чекламайдиган тергов ҳаракатларини ўтказиш ҳуқуқига эга, қисқа муддатли ушлаб туришдан бошқа процессуал мажбурлов чораларини қўллашга ҳақли эмас.

Англо-саксон ҳуқуқ тизимида ишни мазмунан кўриш асосан жамоатчилик вакил-

лари (присяжныйлар суди) томонидан профессионал судьянинг раҳбарлиги остида амалга оширилади, прокурорнинг ваколатлари чекланганлиги сабабли, суд ишни судга қадар юритишда шахс ҳуқуқ ва эркинликларининг асосий, балки ягона ҳимоячисидир.

АҚШда етарли асослар мавжуд бўлса, полиция қамоққа олиш ёки тинтув ўтказиш ҳақида судга мурожаат қилади. Магистрат суди қамоққа олиш ёки тинтув ўтказиш масаласини ҳал қилади. Жиноят иши кўзғатиш босқичи мавжуд эмаслиги сабабли, ордер берилиши кўпгина штатларда жинойий таъқиб бошланганлигини англатади.

АҚШда далилларни номақбул деб топиш йўли билан суд назоратини амалга ошириш, яъни далил конституциявий ҳуқуқларни бузган ҳолда олинган бўлса, уни номақбул деб топишнинг ўзи самарали механизм ҳисобланади.

Суд назорати бўйича энг машҳур суд прецедентларидан бири 1961 йилдаги *Mapp v. Ohio* ҳисобланади. Огайо полицияси *Dolree Mapp* исмли шахснинг уйида ўтказилган тинтув натижасида порнографик материаллар сақланаётганлигини аниқлаган. Ушбу далиллар асосида *Dolree Mapp* судланган, бироқ суд ҳукмига апелляция берган. Олий суд полиция томонидан уйни тинтув қилиш жараёнида *Mapp* тинтув ўтказилаётгани ҳақида огоҳлантирилмаганлиги сабабли тўп-ланган далилларни номақбул деб топган.

Powell v Nevada, 511 US.79 прецеденти бўйича эса, жиноят содир этганликда гуноҳ қилиниб ушланган *Powell* 72 соат ичида судга келтирилмаган. Ушлаб турилишининг 48 ва 72 соати оралиғида у иқдорлик

кўрсатмалари берган. Судда Powellнинг икромлик кўрсатмалари унга қарши фойдаланилган ва у айбли деб топилган. Powell ҳукмдан норози бўлиб, кўрсатмалар у ноқонуний ушлаб турилган вақтда, яъни 48 соат ичида одил судловга бўлган ҳуқуқи бузилган ҳолда олинганлиги сабабли икромлик кўрсатмасини номақбул далил деб эътироф этишни сўраган. Суд унинг важларини асосли деб топган³.

1970 йил 14 январда полициянинг 6 нафар офицери котилликда гумон қилинган Raytonнинг яшаш жойига суднинг рухсатсиз кириб, далилий ашё бўлган гильзани топганлиги ҳолатига асосланган суднинг айблов ҳукми Конституциянинг 4-қўшимчасига хилофлиги сабабли бекор қилинган ва натижада «Rayton» қондаси номли прецедент юзага келган⁴.

Johnson v. United States ишида полиция кечиктириб бўлмайдиган ҳолат тушунчасини ўзича талқин қилганлиги, яъни Johnsonнинг меҳмонхонадаги хонасида суднинг рухсатсиз тинтув ўтказилганлиги, ҳаттоки айбланувчининг гиёҳванд моддалар истеъмол қилганлиги ҳақида далиллар аниқланган бўлса-да, унинг хонасига киргунга қадар полицияда суднинг рухсатсиз тинтув

ўтказиш учун етарли асослар бўлмаганлиги сабабли, суднинг қарори бекор қилинган. Конституциявий ҳуқуқларни чеклаш учун суд томонидан рухсат бериш «No warrant shall actually designed without probable case» («Эҳтимолий сабабсиз суднинг ордери берилмайди») қондасига асосланади.

Уйда тезкор маълумотлар асосида тинтув ўтказилган Spinelli иши эса, полициянинг ўзи ёки унга кўмаклашувчи шахсларнинг тинтув ўтказишга асослар мавжудлиги ҳақида гувоҳлиги номақбуллиги ҳақидаги қонданинг шаклланишига олиб келди.

АҚШда ҳам суд камдан-кам ҳолларда тинтувга рухсат беришни рад қилганлиги сабабли, унга фақат расмиятчилик деб қараш ҳам мавжуд.

Жиноят ишлари бўйича тергов Федерал тергов бошқармаси ва бошқа кўплаб федерал хизматлар, шунингдек тегишли штат ҳукуматига ёки графлик, шаҳар ёхуд қишлоқ муниципалитети маҳаллий ҳокимиятига бўйсунувчи, бир-бирдан мустақил бўлган кўплаб полиция муассасалари томонидан олиб борилади. Улар гумон қилнувчини ҳибсга олиш, тергов қилиш, жиноят далилларини излаб топиш ва йиғиш ҳуқуқига эгадирлар, ҳибсга олиш, тинтув

АННОТАЦИЯ

Мақолада ишни судга қадар юритиш жараёнида суд ҳимоясида бўлишнинг англо-саксон ҳуқуқ тизимидаги ўзига хос хусусиятлари баён қилинган.

Калит сўзлар: англо-саксон ҳуқуқ тизими, хорижий тажриба, суд назорати, ишни судга қадар юритиш, такомиллаштириш.

* * *

В статье описываются особенности судебного контроля на досудебном производстве в англо-саксонской правовой системе.

Ключевые слова: англо-саксонская правовая система, зарубежный опыт, судебный контроль, досудебное производство, усовершенствования.

* * *

An article describes features of judicial control in pre-trial proceedings in the anglo-saxon legal system.

Key words: anglo-saxon legal system, criminal procedure, foreign experience, judicial control, pre-trial proceedings improvement.

қилиш ва бошқа баъзи тергов ҳаракатлари полиция томонидан суднинг рухсатини олингандан ёки алоҳида ҳолларда кейин олиб амалга оширилади⁵.

Буюк Британияда ҳам суд назорати ишни судга қадар юритишнинг таркибий қисми ҳисобланади. Полициянинг ваколатлари фақат суднинг рухсати билан ва мустақил равишда ўтказиладиган ваколатларга бўлинади. Ушланган ҳар қандай шахс судга келтирилади ва ушлаш асослари текширилади, асослар мавжуд бўлмаган тақдирда, суд уни озод қилиш ҳақида қарор чиқаради. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини чекловчи барча ҳаракатлар, жумладан, тинтув фақат суд буйруғи билан ўтказилади.

Англо-саксон ҳуқуқ тизимида суд назоратининг ўзига хос хусусиятларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

ишни судга қадар юритувчи органлар, шу жумладан, полициянинг айблов функцияси аниқ белгиланган;

суд назорати тарафларнинг тортишуви принципи асосида амалга оширилади;

шахснинг конституциявий ҳуқуқларини бузиш йўли билан олинган далиллар ҳар бир ҳолатда номақбул далил деб эътироф этилади;

суд назорати алоҳида институт эмас, балки жиноят процесси, шу жумладан, ишни судга қадар юритишнинг таркибий қисми ҳисобланади;

судьялар шахснинг конституциявий ҳуқуқларини чеклаш билан боғлиқ масалаларда нафақат муайян масалани кўриб чиқиб ҳал қилади, балки ҳуқуқ нормаларини ярағди ва ривожлантиради;

суд назоратни амалга ошириш жараёни-

да нафақат қарор ва ҳаракатларнинг қонунийлиги, асослиги баҳо беради, балки далилларни текширади ва етарли эканлигини муҳокама қилади. Далиллар етарли бўлмаса, жиноий таъқиб тугатилади.

Буюк Британияда суд назорати айнан жиноят процесси институти сифатида эмас, универсал институт сифатида фаолият кўрсатади.

Анъанага кўра, Буюк Британияда ишни судга қадар юритувчи органларнинг қарорларини бекор қилиш учун асослар учга бўлинади: 1) қарор қабул қилувчининг ноқонуний ҳаракат қилганлиги (illegality); 2) қарор адолатсиз процедура натижасида қабул қилинганлиги (procedural impropriety); 3) қарорнинг асоссиз ёки иррационаллиги (irrationality' or 'unreasonableness'). Бироқ, мазкур асослар доимий равишда ривожланиб, кенгайиб бормоқда, масалан, Европа қонунларининг, шу жумладан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа конвенцияси бузилиши ҳам асос бўлиши мумкин⁶.

Буюк Британияда суд назорати натижасига кўра, ҳуқуқни тиклаш воситалари ҳам турличадир. Баъзида қарор қабул қилувчига қайта қарор қабул қилиш вазифаси юклатилади, бироқ қарор мазмунига бирор-бир шарт қўйилмайди.

Б. МУМИНОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Судьялар олий кенгаши
ҳузуридаги Судьялар олий
мактаби доценти,
юримдик фанлар доктори

¹ Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. Л.В. Головки. – 2-е изд., испр. – М.: Статут, 2017. – С.182.

² Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. Л.В. Головки. – 2-е изд., испр. – М.: Статут, 2017. – С.185.

³ American criminal procedure/Cases and commentary. Eight edition/Thomson west. 2007 p. 181.

⁴ American criminal procedure/Cases and commentary. Eight edition/Thomson west. 2007 p. 182.

⁵ А.Х. Саидов. Жаҳон мамлакатларининг ҳуқуқий тизимлари: қомусий лугат- Т., 2006-б. 46.

⁶ Sarah Harvie-Clark. SPICe Briefing Judicial Review 8 July 2016 16/62 p. 6.

СУД ҚАРОРИ АСОСИДА УЙГА КИРИТИШ

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 10-моддасига кўра, ҳуқуқ ва манфаатлари бузилган деб ҳисоблаган фуқаро тегишли тартибда даъво аризаси билан Фуқаролик процессуал кодекси (ФПК)нинг 35-моддасига асосан турар манзили бўйича туман судига мурожаат қилиши мумкин. Даъво аризаси ФПКнинг 189, 190 ва 191-моддаларида кўрсатилган талаблар асосида расмийлаштирилган бўлиши керак.

Агар даъво аризаси белгиланган талабларга риоя қилган ҳолда берилган бўлса, судья аризани иш юритишга қабул қилади ва иш қўзғатади.

Судлар уй-жой муносабатларидан келиб чиқадиган низолар бўйича даъво аризаларини қабул қилишда, аввало, даъво талабининг судга тааллуқлилиги масаласини ҳал этишлари, даъво қўзғатаётган шахснинг ваколатини текширишлари лозим. Хусусан, судлар қуйидаги уй-жой низоларини ҳал этиш ваколатига эга:

- хусусий ва давлат уй-жой фондларига қарашли турар жойларни ижарага берувчи ҳамда ижарага олувчилар ўртасидаги уй-жой муносабатлари бўйича вужудга келган низолар;

- уй-жой қуриш ёки уй-жой кооперативи ва фуқаролар ўртасида келиб чиқадиган низолар;

- давлат уй-жой фондининг турар жойига берилган ҳужжатни (ордерни) ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги низолар;

- ижара шартномасини ўзгартириш ва бекор қилиш тўғрисидаги низолар;

- Уй-жой кодексининг 71-74, 79, 85-моддаларида кўрсатилган асослар бўйича турар жойдан кўчириш билан боғлиқ низолар;

- фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятларидан келиб чиқадиган уй-жой низолари;

- ер участкалари давлат ёки жамоат эҳтиёжлари учун олиб қўйилиши муносабати билан вужудга келадиган низолар.

Фуқароларнинг уй-жой шароитларини яхшилаш, ёрдамчи хоналарни қайта қуриш ва ўзгартиришга розилик бериш масалаларини ҳал қилиш маҳаллий давлат ҳокимияти органи ва ижарага берувчиларнинг ваколатига тегишлидир ва улар бўйича даъволар судга тааллуқли эмас. Бироқ, фуқаролар маҳаллий давлат ҳокимияти ва ижарага берувчиларнинг қайд этилган масалаларни ҳал қилиши билан боғлиқ ҳаракатларидан норози бўлганда Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексида белгиланган тартибда тегишли шикоят билан судга мурожаат қилишлари мумкин.

Уй-жой низоларининг суд амалиётида энг кўп учраётган турларидан бири уйга киритиш ва фойдаланиш ҳуқуқини йўқотган деб топишга оиддир. Бундай тоифадаги фуқаролик ишларини кўришнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Жумладан, уйга киритиш ҳақидаги даъво аризаси бўйича фуқаролик ишини муҳокамага тайёрлашда судья қуйидаги процессуал ҳаракатларни амалга ошириши лозим:

- тарафларнинг ҳуқуқий муносабатларини ва ишни кўришда амал қилиниши лозим бўлган қонунни аниқлаш;

- тарафларнинг талаблари ва эътирозларини асословчи фактларни, шунингдек низони тўғри ҳал этиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа фактларни аниқлаш;

- зарур бўлган ҳолларда жавобгар тараф-

га уйдан фойдаланиш ҳуқуқини йўқотган деб топиш ҳақидаги қарши даъво аризаси бериш ҳуқуқини тушунтириш;

- ишни ҳал қилиш учун зарур бўлган далиллар доирасини аниқлаш ва уларнинг ўз вақтида суд мажлисига тақдим этилишини таъминлаш, хусусан унинг кадастр ҳужжатларини, уй дафтари, Форма-17 карточкаси, тегишли маҳалла фуқаролар йиғинидан низоли уйда кимлар яшаши ва рўйхатда туриши ҳақидаги маълумотномаларни талаб қилиб олиш;

- ишда иштирок этиши мумкин бўлган шахслар доирасини аниқлаш, хусусан низоли уйда яшовчи ва рўйхатда турувчи шахсларни, улушли мулкдорларни ишда иштирок этиш учун жалб қилиш;

- ишга дахлдор бўлмаган тарафни тегишли тараф билан алмаштириш масаласини муҳокама қилиш;

- тарафлар, ишда иштирок этувчи бошқа шахслар томонидан зарур бўлган далиллар тақдим этилишини таклиф қилиш, хусусан олди-сотди, ижара шартномалари ва бошқалар;

- тарафларни яраштириш чораларини кўриш. Бунда, судья ҳар иккала тарафга маъқул келадиган ва бир-бирларининг ҳуқуқ ва манфаатларига зид бўлмаган келишув битими тузишни таклиф қилиши мумкин;

- ишда иштирок этувчи шахсларга уларнинг процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш.

Бундан ташқари, судлар уй-жой низоларини ҳал қилишда уй-жойнинг ҳуқуқий мақомини, унинг хусусий ёки давлат уй-жой фондига тегишлилигини аниқлашлари лозим. Мулкдор, унинг оила аъзолари, ижарачи ва унинг оила аъзолари ўртасида уй-жой масаласида келиб чиққан низолар (уйга киритиш, уй-жойдан фойдаланиш ҳуқуқини йўқотган деб топиш, уйдан кўчириш), албатта, суд тартибида ҳал қилинади ва мазкур тоифадаги ишларни кўришда низоли уйда яшовчи вояга етган барча шахслар тегишлилигича ишга жалб қилиниши

лозим. Уйга яшаш учун киритиш ҳамда турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини йўқотган деб топиш тўғрисидаги даъволарни ҳал этишда суд турар жойга даъво қилувчи шахс Ўзбекистон Республикаси Уй-жой кодекси 32-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларида санаб ўтилган шахслар таркибига кириш-кирмаслигини ёки унинг уйда яшашининг бошқа асосларини, яшамаслиги сабабларини ва даъвони тўғри ҳал этиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа ҳолатларни ҳам аниқлаши керак.

Мулкдорнинг оила аъзолари деб, хотини (эри) ва уларнинг фарзандлари тан олинади. Эр-хотиннинг ота-онаси, мулкдор билан доимий яшаётган оилали фарзандлари, меҳнатга қобилиятсиз боқимандалар, шунингдек мулкдор билан доимий бирга яшаётган фуқаролар, агар улар мулкдор билан умумий хўжалик юритаётган ва унинг турар жойида рўйхатдан ўтган бўлсалар, мулкдорнинг оила аъзоси деб топилишлари мумкин. Мулкдорни уй-жойдан фойдаланиш ҳуқуқини йўқотган деб топишга йўл қўйилмайди.

Амалиётда нотариал тартибда тасдиқланган олди-сотди шартномаларидан келиб чиқадиган уй-жойга оид низолар кўп учрамоқда. Бундай тоифадаги ишларни кўришнинг ҳам ўзига хос хусусияти мавжуд. Жумладан, нотариал тартибда тузилган уй-жой шартномасида сотувчи ва унинг оила аъзоларининг турар жой рўйхатидан чиқиб кетиш муддати кўрсатилган бўлса, шу муддат тугаган кундан, муддат кўрсатилмаган бўлса, шартнома тузилган кундан эътиборан улар турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини йўқотган ҳисобланади. Судья ишни етарли даражада тайёрланган деб топса, уни суд мажлисига кўришга тайинлайди ва бу ҳақда ажрим чиқаради. Ўз навбатида, ишда иштирок этувчи шахсларни суд процесси вақти ва жойи ҳақида хабардор қилиш чораларини кўради. Уйга киритиш ҳақидаги низолар бўйича фуқаролик ишлари иш суд муҳокамасига тайинланган кундан бошлаб бир ойдан кечиктирмасдан кўриб чиқилиши лозим. Ишда иштирок этувчи шахсларга ФПК-

нинг 44-моддасида белгиланган процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилади.

Ишни кўришга тўсқинлик қилувчи ҳолатлар бўлмаганда, судья иш кўриш бошланганлигини эълон қилади, иш тўғрисида маъруза қилади. Иш юзасидан маъруза тугагач, раислик қилувчи тарафларни сўроқ қилишни бошлайди.

Мазкур масалаларни ҳал этишнинг муҳимлиги шундаки, уларга берилган жавобларга қараб суд мажлисининг қай тарзда давом эттирилишига ойдинлик киритилади. Хусусан, иш бўйича тарафларнинг тўла тушунтиришларини эшитиш ва тўпланган далилларни текширишга зарурат бор-йўқлиги аниқланади. Агар даъвогар даъвосидан воз кечса ёки келишув битими тасдиқланса, иш юритиш тугатилади. Жавобгар даъво аризани тан олган ҳолларда эса, соддалаштирилган ҳал қилув қарори чиқариш билан иш якунланади.

Агар иш ҳолатига ойдинлик киритишда муҳим аҳамиятга эга деган хулосага келса, судья гувоҳларни сўроқ қилади.

Қайд этиш жоизки, уйга киритиш ҳақидаги фуқаролик ишларини кўришда судлар, албатта, ФПКнинг 106-моддасида белгиланган даъвони таъминлаш чораларини кўриши лозим. Хусусан, уй-жой сотилиб кетишнинг олдини олиш мақсадида низоли турар жойга тақиқ кўйиш ва бу ҳақда ажрим чиқариб, уни дарҳол ижро қилиш учун тегишли нотариал идора ва кадастр идорасига юбориш лозим.

Суд даъво талабидан келиб чиққан ҳолда ҳал қилув қарори чиқариши лозим. Даъво аризаси қаноатлантирилган ҳолларда даъвогарни низоли турар жойга ёки унинг қайси яшаш хонасига киритиш аниқ кўрсатилади. Фойдаланиш ҳуқуқини белгилашда ҳам бу жиҳат аниқ баён этилиши лозим. Акс ҳолда, ҳал қилув қарорини ижро қилишда муаммолар юзага келади.

«Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»-ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 74-моддасига кўра, ундирувчини кўчириб

киритиш тўғрисидаги ижро ҳужжати ихтиёрий равишда ижро этиш учун давлат ижро-чиси белгиланган муддатда ижро этилмаган тақдирда, кўчириб киритиш давлат ижрочиси томонидан амалга оширилади.

Агар ундирувчининг тегишли хонадан ҳар куни монеликсиз фойдаланиш имконияти таъминланган бўлса, ижро ҳужжати ижро этилган ҳисобланади. Агар ундирувчини кўчириб киритиш тўғрисида далолатнома тuzилганидан кейин қарздор ундирувчининг яшашига яна монелик қилса, ижро ҳужжати бўйича ижро иши юритиш янгидан тикланиши мумкин. Ижро ҳужжати бўйича қарздор бўлмаган шахс ундирувчининг яшашига монелик қилса, ижро иши юритиш қайта тикланмайди. Бундай ҳолда кўчириб киритиш тўғрисидаги масала суд тартибида ҳал қилинади.

Уйга киритиш билан боғлиқ муаммолардан яна бири – бу ҳал қилув қарори чиқарилгунигача қадар ёки чиқарилганидан сўнг низоли уйнинг сотилиб кетганлиги ёки бошқача тарзда бегоналаштирилганлиги ҳисобланади. Суд жараёнида низоли уй сотилиб кетганлиги аниқланган тақдирда, судья низоли уйнинг сотилганлигини тасдиқловчи далилларни талаб қилиб олиши ва тарафларни тегишли тараф билан алмаштириш чорасини кўриши ёки даъвогарга қўшимча даъво аризаси тақдим этиш ҳуқуқини тушунтириши лозим.

Қайд этиш жоизки, Уй-жой кодексининг 52–54-моддаларида хусусий уй-жой фонди тўғрисида сўз юритилмаган. Шу сабабли, судлар қонун нормалари аналогияси бўйича ушбу моддаларни фуқаролик ишига татбиқ этаётганликларини кўрсатишлари лозим бўлади. Ўз навбатида, ушбу қонунга хусусий уй-жой фондига оид нормалар киритилса, мақсадга мувофиқ бўларди.

Х. ҚУРБОНОВА,
фуқаролик ишлари бўйича
Тошкент шаҳар суди судьяси

ФУҚАРОЛИК СУДЛАРИДА ДАВЛАТ БОЖИНИ УНДИРИШ

Давлат божларини ундириш масалаларини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш соҳасида сўнги пайтларда бир қанча ўзгаришлар содир бўлди.

Аввал давлат божини ундириш масаласи Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси, «Давлат божи ставкалари ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 3 ноябрдаги 533-сонли қарори ҳамда бошқа қонун ва қонуности ҳужжатлари билан тартибга солиб келинган.

2020 йил 6 январда давлат божини белгилаш, ундириш, уни қайтариш ва тўлашдан озод қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида «Давлат божи тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди.

Мазкур Қонун нафақат суд ишларини юритишда, балки нотариал ҳаракатларни амалга оширишда, фуқаролик ҳолати даълолатномаларини қайд этишда ва бошқа соҳаларда давлат божини ундириш масаласини тартибга солувчи асосий ҳужжат ҳисобланади.

Энди давлат божини ундириш масаласини фуқаролик судлари мисолида кўриб ўтсак.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 127-моддасига кўра, фуқаролик судларида суд ҳаражатлари давлат божи ва ишни кўриш билан боғлиқ чиқимлардан иборат.

Қонуннинг 5-моддасида фуқаролик судларида давлат божи ундириш объектлари рўйхати келтириб ўтилган.

Унга кўра, судларга бериладиган даъво аризаларидан, давлат бошқаруви органларининг, маъмурий-ҳуқуқий фаолиятни амалга оширишга ваколатли бўлган бошқа органлар-

нинг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ва улар мансабдор шахсларининг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан берилган аризалардан, алоҳида тартибда юритиладиган ишларга доир аризалардан, судларнинг ҳал қилув қарорлари, иш юритишни тугатиш тўғрисидаги, даъвони кўрмасдан қолдириш тўғрисидаги, суд жарималарини солиш тўғрисидаги ажримлар устидан бериладиган шикоятлардан, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорлари юзасидан низолашиш ёки мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш тўғрисидаги аризалардан, мазкур ишлар юзасидан қабул қилинган суд ажримлари устидан бериладиган шикоятлардан, чет давлат судининг ҳамда чет давлат ҳакамлик судининг (арбитражининг) ҳал қилув қарорини тан олиш ва ижрога қаратиш ҳақидаги аризалар ва мазкур ишлар юзасидан қабул қилинган суд ажримлари устидан бериладиган шикоятлардан, шунингдек фуқаролик ишлари бўйича судлар томонидан ҳужжатларнинг дубликатларини ва кўчирма нусхаларини берганлик учун давлат божи ундирилади.

Қонуннинг 7-моддасига кўра, давлат божини тўлашдан озод қилинадиган жисмоний ва юридик шахсларнинг қатъий рўйхати ушбу Қонун билан белгиланади.

Шу билан бирга, 2020 йил 1 январга қадар қабул қилинган бошқа қонун ҳужжатларида назарда тутилган ва ушбу Қонунда назарда тутилмаган давлат божини тўлашдан озод қилиш ушбу ҳужжатларнинг амал қилиш муддати тугагунига қадар кучда қолади.

Бунга Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 7 январдаги «2015 йилда қишлоқ жойларда намунавий лойиҳалар бўйича яқка тартибдаги уй-жой қурилиши дастури

ва 2016 йилги қурилишнинг асосий параметрлари тўғрисида»ги ПҚ-2282-сонли қарорини (ушбу қарор билан айрим тоифадаги ишлар бўйича «Қишлоқ қурилиш инвест» инжиниринг компанияси МЧЖ ва иштирок этувчи тижорат банклари давлат божи тўловидан озод қилинган) ёки Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 316-моддасини (фуқарони муомала лаёқати чекланган ёки муомалага лаёқатсиз деб топиш тўғрисидаги ишларни юритиш билан боғлиқ суд харажатлари аризадан ундирилмаслиги қайд этилган) мисол сифатида келтириш мумкин.

Фуқаролик ишларини судларда кўришда, даъво баҳоси чет эл валютасида кўрсатилган тақдирда, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2009 йил 24 ноябрдаги «Фуқаролик ишлари бўйича суд харажатларини ундириш амалиёти тўғрисида»ги 14-сонли қарорининг 5-бандига кўра, давлат божи чет эл валютасида ундириб келинган.

Эндиликда, Қонуннинг 17-моддаси билан даъво қиймати чет эл валютасида белгиланса, давлат божининг миқдори ҳаракатлар амалга оширилган санада Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки томонидан белгиланган курс бўйича миллий валютада ундирилиши қайд этилди.

Судлар томонидан давлат божи миқдорини аниқлашда, Қонуннинг 19-моддасида қайд этилган, судларда давлат божини ундиришнинг ўзига хос хусусиятларига эътибор қаратиш лозим бўлади.

Ушбу ҳолатларнинг айримларига тўхталиб ўтсак.

Ишдан дастлабки даъвогар чиқиб кетган ва у ҳуқуқий ворис билан алмаштирилган ҳолларда, давлат божи, агар у дастлабки даъвогар томонидан тўланмаган бўлса, қаноатлантирилган даъво талаблари миқдорига мутаносиб равишда ҳуқуқий ворисдан ундирилади.

Агар ишни муҳокамага тайёрлаш кунда даъвогар алиментларни ундириш тўғрисидаги ишни тугатиш ҳақида ариза берган бўлса, бундай ҳолларда жавобгардан давлат божи ундирилмайди.

Даъво биргаликда бир нечта даъвогар томонидан бир ёки бир нечта жавобгарга нисбатан тақдим этилганда, давлат божи даъвонинг умумий суммасидан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқарилади ва даъвогарлар томонидан улар кўйган талаблар улушига мутаносиб тарзда тўланади.

Даъво аризасини қайтаришга асос бўлган шароитлар бартараф этилганидан сўнг такроран бериладиган даъво аризаларига давлат божи тўланганлиги тўғрисидаги дастлабки ҳужжат илова қилиниши мумкин.

Амалиётда учраётган яна бир мисол, меросхўрлар ўртасида меросни тақсимлаш тўғрисида иш кўрилиб, даъво талаби қаноатлантирилганда, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 138-моддаси талабидан келиб чиқиб, жавобгардан даъвогар фойдасига суд харажатлари ундириб берилди.

Ушбу ҳолатда, суд харажатларини тақсимлашда меросхўрларнинг улушлари инобатга олиниши лозим.

Қонун 19-моддасининг ўн еттинчи қисмига кўра, суд мол-мулкни мерос қилиб олиш ҳуқуқи тўғрисида ҳал қилув қарори қабул қилган тақдирда, давлат божи мол-мулкнинг умумий қийматидан келиб чиққан ҳолда суд томонидан ҳисоблаб чиқарилади ва ҳар бир меросхўрдан унинг улушига мутаносиб равишда ундирилади.

Мол-мулкка бўлган мулк ҳуқуқи тўғрисидаги, мол-мулкни талаб қилиб олиш ҳақидаги, мол-мулкдаги улушга бўлган ҳуқуқни эътироф этиш тўғрисидаги, умумий мол-мулкдан улуш ажратиш ҳақидаги ва меросхўрларнинг ўзларига тегишли мол-мулк улушини талаб қилиб олиш тўғрисидаги даъво аризалари учун давлат божи ушбу мол-мулк ёки унинг улуши қийматидан келиб чиққан ҳолда тўланиши лозим.

С. АКБАРОВ,
фуқаролик ишлари бўйича
Фарғона вилоят суди судьяси

УНДИРУВНИ ҚАРЗДОРНИНГ ГАРОВ МУЛКИГА ҚАРАТИШ БЎЙИЧА СУД АМАЛИЁТИ

Кредит шартномасидан келиб чиқадиган мажбуриятлар ижросини таъминлаш усули ҳисобланган гаров шартномасидаги ҳуқуқий муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, «Гаров тўғрисида»ги, «Гаров реестри тўғрисида»ги, «Ипотека тўғрисида»ги қонунлар, банклар ва банк фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ва Олий ҳўжалик суди Пленумининг «Кредит шартномаларидан келиб чиқадиган мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш тўғрисидаги фуқаролик қонун ҳужжатларини қўллашнинг айрим масалалари ҳақида» 2006 йил 22 декабрдаги 13/150-сонли қарори билан тартибга солинади.

«Ипотека тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 33-моддасига асосан, ипотека билан таъминланган мажбурият асосида кредиторга тегишли бўлган ҳуқуқ (талаб) шу кредиторнинг ўзи томонидан битим бўйича бошқа шахсга ўтказилиши (талабдан бошқа шахс фойдасига воз кечиш) ёки қонун асосида бошқа шахсга ўтказилиши мумкин.

Агар ипотека тўғрисидаги шартномада бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, ипотекага олувчи мазкур шартнома бўйича ўз ҳуқуқларини бошқа шахсга қарздорнинг розилигини талаб қилмасдан ўтказишга ҳақли. Ипотека тўғрисидаги шартнома бўйича бошқа шахс фойдасига ўз ҳуқуқларидан воз кечилганда ипотека билан таъминланган асосий мажбурият бўйича қарздордан талаб қилиш ҳуқуқи ҳам ўша шахсга ўтади.

Агар шартномада ёки қонунда бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, дастлабки кредиторнинг ҳуқуқи шу ҳуқуқ янги кре-

диторга ўтган пайтдаги мавжуд ҳажмда ва шартларда ўтади. Хусусан, мажбуриятлар бажарилишини таъминловчи ҳуқуқлар, шунингдек талаб билан боғлиқ бошқа ҳуқуқлар, шу жумладан тўланмаган фоизларга бўлган ҳуқуқ янги кредиторга ўтади.

Мисол учун, даъвогар – Савдо-саноат палатаси Фарғона вилоят ҳудудий бошқармаси ТИФ Миллий банки манфаатида жавобгарлар – «Everest climb» МЧЖ ва «Тошлоқ йўловчи транс» МЧЖга нисбатан 617 400 000 сўм кредит қарзини ундириш, ундирувни гаров мулкига қаратиш, гаров мулкининг бошланғич сотув баҳосини белгилаш ҳамда кредит шартномасини муддатидан олдин бекор қилиш тўғрисида судга мурожаат қилган.

Шунингдек, даъвогар судга даъво талаблари миқдорини кўпайтириш тўғрисида қўшимча даъво аризаси тақдим қилиб, жавобгар – «Everest climb» МЧЖ ҳисобидан 640 773 333 сўм кредит қарзини ундириш, ундирувни жавобгар – «Тошлоқ йўловчи транс» МЧЖга тегишли бўлган гаровдаги мулкка қаратиш, гаров мулкини бошланғич сотув баҳосини белгилаш ва кредит шартномасини бекор қилишни сўраган.

Иш ҳужжатларидан аниқланишича, ТИФ Миллий банки Марғилон филиали ва «Everest climb» МЧЖ ўртасида тузилган 2017 йил 11 апрелдаги кредит шартномасига асосан, 2019 йил 11 апрелга қадар қайтариш шарти билан чет эл капитали иштирокидаги «Ҳамкорбанк» АТБ Марғилон филиали томонидан айланма маблағларини тўлдириш мақсадида, нефть маҳсулотлари сотиб олиши учун 2016 йил 13 сентябрдаги 484-сонли кредит шартномасига асосан ажратилган

кредит маблағларини 2017 йил 3 мартдаги 1-сонли «Талабдан учинчи шахс фойдасига воз кечиш тўғрисида»ги келишув шартномасига асосан, ёпиқ кредит тармоғи орқали 24 ой муддатга йиллик 16 фоиз устама фоиз тўлаш шарти билан 600 000 000 сўм миқдорида кредит пул маблағлари ажратилган.

Кредит шартномаси бўйича кредит маблағларининг банкка ўз вақтида қайтарилишининг таъминоти сифатида 2016 йил 14 сентябрда тузилган ипотека шартномасига асосан, жавобгар – «Тошлоқ йўловчи транс» МЧЖга тегишли Тошлоқ тумани Нилуфар кўчасида жойлашган Автобус-такси саройининг бино-иншоотлари гаровга қўйилган. Гаров мулкнинг қиймати 750 000 000 сўм миқдорида келишилган.

Жавобгар кредит шартномаси мажбуриятларини бузиб, кредит қарзини ўз вақтида тўламаганлиги оқибатида, 2018 йил 1 май ҳолатига 100 000 000 сўм муддати ўтган кредит қарзи юзага келган.

Даъвогар томонидан жавобгар кредит қарзларини амалга ошириши тўғрисида ёзма тартибда огоҳлантирилган бўлса-да, тўловларни амалга оширмаган.

Биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори билан даъво қаноатлантирилиб, даъвогар – ТИФ Миллий банки фойдасига жавобгар – «Everest climb» МЧЖ ҳисобидан 600 000 000 сўм асосий кредит қарзи, 40 773 333 сўм кредит фоизи ундирилган, ундирув гаров мулкига қаратилиб, тарафлар ўртасида тузилган кредит шартномаси бекор қилинган.

Биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори устидан «Тошлоқ йўловчи транс» МЧЖ Фарғона вилоят иқтисодий судига апелляция шикоятни билан мурожаат қилиб, Марғилон туманлараро иқтисодий судининг ҳал қилув қарорини «Тошлоқ йўловчи транс» МЧЖга тегишли қисмини, яъни гаров мулкига қаратиш қисмини бекор қилишни сўраган.

Фарғона вилоят иқтисодий судининг апелляция инстанцияси томонидан «Тошлоқ йўловчи транс» МЧЖнинг апелляция шикоятни қаноатлантирилиб, биринчи инстанция су-

дининг ҳал қилув қарори ўзгартирилиб, ҳал қилув қарорининг «Тошлоқ йўловчи транс» МЧЖга тегишли гаровга қўйилган мулкларга қаратиш қисми бекор қилинган.

Апелляция инстанцияси судининг қарори устидан даъвогар – ТИФ Миллий банки Ўзбекистон Республикаси Олий судининг назорат инстанциясига шикоят билан мурожаат қилиб, Фарғона вилоят иқтисодий суди апелляция инстанциясининг қарорини бекор қилиб, Марғилон туманлараро иқтисодий судининг ҳал қилув қарорини ўз кучида қолдиришни сўраган.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг иқтисодий ишлар бўйича судлов хайъати томонидан мазкур иш кўриб чиқилиб, Фарғона вилоят иқтисодий суди апелляция инстанциясининг қарори бекор қилиниб, Марғилон туманлараро иқтисодий судининг ҳал қилув қарори ўз кучида қолдирилган.

Апелляция инстанцияси судининг қарорида, ТИФ Миллий банки Марғилон филиали, «Everest climb» МЧЖ ва «Тошлоқ йўловчи транс» МЧЖ ўртасида тузилган «Талабдан учинчи шахс фойдасига воз кечиш тўғрисида»ги келишув шартномаси давлат рўйхатидан ўтказилмаганлиги сабабли, «Ипотека тўғрисида»ги Қонуннинг 12-моддасига асосан, шартнома ҳақиқий ҳисобланмаслиги кўрсатилиб, биринчи инстанция суди ҳал қилув қарорининг ундирувни гаров мулкига қаратиш қисмини бекор қилиш тўғрисида хулосага келинган.

Фуқаролик кодексининг 313-моддасига кўра, мажбурият асосида кредиторга тегишли бўлган ҳуқуқ (талаб) унинг томонидан битим бўйича бошқа шахсга ўтказилиши (талабдан бошқа шахс фойдасига воз кечиш) ёки қонун асосида бошқа шахсга ўтиши мумкин.

Фуқаролик кодексининг 315-моддасига кўра, агар қонунда ёки шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, дастлабки кредиторнинг ҳуқуқи янги кредиторга ҳуқуқ ўтиш пайтида мавжуд бўлган ҳажмда ва шартлар асосида ўтади. Хусусан, янги кредиторга мажбуриятнинг бажарилишини

таъминлайдиган ҳуқуқлар, шунингдек талаб билан боғлиқ бошқа ҳуқуқлар, шу жумладан, тўланмаган фоизларга ҳуқуқ ҳам ўтади.

«Ипотека тўғрисида»ги Қонуннинг 12-моддасига кўра, ипотека тўғрисидаги шартнома (шу жумладан, навбатдагилари ҳам) нотариал тартибда тасдиқланиши ва давлат рўйхатидан ўтказилиши керак.

Мазкур Қонуннинг 13-моддасига кўра, ипотекани давлат рўйхатидан ўтказиш кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни ва уларга доир битимларни давлат рўйхатидан ўтказиш учун белгиланган тартибда бинолар (иншоотлар) гарови давлат реестрига тегишли ёзув киритиш орқали амалга оширилади.

Шартнома асосидаги ипотекани давлат рўйхатидан ўтказиш учун ипотека тўғрисидаги шартнома асос бўлади.

Қонун асосидаги ипотеканинг вужудга келишига сабаб бўлувчи кредит шартномаси ёки қарз шартномаси қонун асосидаги ипотекани давлат рўйхатидан ўтказиш учун асос бўлади.

Кредит шартномаси бўйича кредит маблағларининг банкка ўз вақтида қайтарилишининг таъминоти сифатида 2016 йил 14 сентябрда тузилган ипотека шартномаси Тошлоқ тумани «Ермулккадастр» давлат корхонасининг кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш бўлимида давлат рўйхатига олинган.

«Ипотека тўғрисида»ги Қонун 13-моддасининг олтинчи қисмига кўра, ипотека билан таъминланган мажбурият мазмуни навбатдаги ипотека билан ўзгартирилганда, шунингдек ипотека нарчасига бўлган мулк ҳуқуқи ёки бошқа ашёвий ҳуқуқлар бу мол-мулкни ҳақ эвазига ёхуд ҳақ олмасдан тасарруфдан чиқарилиши натижасида ёки универсал ҳуқуқий ворислик тартибида ипотекага қўювчидан бошқа шахсга ўтказилганида ипотека қўшимча равишда давлат рўйхатидан ўтказилади. Мазкур талабнинг бажарилмаслиги ипотека билан таъминланган мажбуриятда амалга оширилган ўзгаришлар ҳақиқий эмаслигини келтириб чиқаради.

Мазкур ишда эса, гаровдаги кўчмас мулклар навбатдаги ипотекага олинмаган, айнан бир кредит қарздорлик бўйича дастлабки кредитор талаб қилиш ҳуқуқини янги кредиторга ўтказган.

Бундай ҳолатда, ипотека шартномасининг янгидан тузиш ёки қайтадан рўйхатдан ўтказиш қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган. Шунингдек, ТИФ Миллий банки Марғилон филиали, «Everest climb» МЧЖ ва «Тошлоқ йўловчи транс» МЧЖ ўртасида тузилган «Талабдан учинчи шахс фойдасига воз кечиш тўғрисида»ги келишув шартномасида талабдан бошқа шахс фойдасига воз кечган шахс деб ҳисобланган чет эл капитали иштирокидаги «Ҳамкорбанк» ушбу шартномада тараф сифатида иштирок этмаган.

Фуқаролик кодексининг 316-моддасига кўра, ўз талабидан бошқа шахс фойдасига воз кечган кредитор талаб қилиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатларни унга бериши ва талабни амалга ошириш учун аҳамиятли бўлган маълумотларни билдириши керак.

Ўз талабидан бошқа шахс фойдасига воз кечган дастлабки кредитор чет эл капитали иштирокидаги «Ҳамкорбанк» талаб қилиш ҳуқуқини тасдиқловчи барча ҳужжатларни янги кредитор ТИФ Миллий банки Марғилон филиалига тақдим қилган.

Дастлабки кредитор чет эл капитали иштирокидаги «Ҳамкорбанк» гаров билан таъминланган асосий мажбурият бўйича қарздордан талаб қилиш ҳуқуқидан бошқа шахс фойдасига воз кечган.

Қонун ҳужжатларига мувофиқ, ипотека ҳақидаги шартнома давлат рўйхатидан ўтказилганлиги сабабли, кредит шартномаси бўйича талабдан учинчи шахс фойдасига воз кечилганда, янги ипотека шартномаси тузиш ёки ушбу ипотекага берилган мулкларни бошқа шахс фойдасига талабдан воз кечиш ҳақида келишув ёки шартнома тузиш талаб этилмайди.

Г. ХОЛМАТОВА,
мустақил изланувчи

ЎЗБЕКИСТОН ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ТИЗИМИДА ПЕНСИЯ ТАЪМИНОТИНИНГ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ

Ҳар қандай давлат ёки жамиятда юри-тиладиган ижтимоий ва иқтисодий сиё-сат ўзаро боғлиқ бўлиб, бунда иқтисодий сиёсатнинг бош мақсади ушбу жамиятда истиқомат қилаётган фуқароларнинг тур-муш фаровонлигини таъминлаш, яъни ижтимоий соҳага хизмат қилишдан иборатдир ва шу нуқтаи назардан қараганда, ушбу икки омил ўртасидаги мувозанатни, уларнинг ўзаро тўғри нисбатининг белги-ланиши жамиятда ижтимоий адолат ўр-натилишининг муҳим шартларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Мамлакатимизда охириги йилларда барча соҳалар каби пенсия таъминоти тизимида ҳам туб ислохотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, амалга оширилган ислохотлар на-тижаси ўлароқ, бугунги кунда пенсионер-ларнинг пенсия ва нафақалари нақд пулда тўланиши, ишловчи пенсионерларга тўлиқ пенсия тўловлари амалга оширилаётган-лиги, тайинлаш учун тақдим этиладиган ҳужжатлар сонининг кескин қисқартирил-ганлиги, озодликдан маҳрум бўлган пен-сионерларга пенсия тўловларини белги-ланган тарзда амалга оширилиши каби бир қанча қулайликлар яратилди.

Эришилган ютуқларга қарамасдан, ҳозирги кунга қадар давлат пенсия таъ-миноти тизимида айрим муаммолар ҳам мавжудлигини таъкидлаб ўтиш жоиздир. Жумладан:

- пенсия тайинлашга зарур бўладиган ҳужжатларнинг архив идораларидан то-пилмаслиги;
- фаолияти тугатилган корхона ва ташки-

лотлар томонидан фуқароларнинг иш ҳақи ва иш стажи тўғрисидаги ҳужжатлар архив идораларига белгиланган тартибда топши-рилмаслиги оқибатида фуқаролар пенсия тайинлашда турли хил қийинчиликларга дуч келиши кузатилмоқда.

Бу эса, бугунги кунда аҳолини ижтимо-ий ҳимоя қилиш соҳасидаги давлат сиёса-тининг асосий ижтимоий тамойилларини амалга ошириш, хусусан архив идоралари фаолиятини тубдан ислох қилиш, марказ-лашган электрон маълумотлар базасини яратиш, архив соҳасидаги хизматлар кўр-сатиш сифатининг ўсишини таъминлашга йўналтирилган аҳолига хизмат кўрсатувчи давлат ва нодавлат архив идоралари фао-лиятининг ролини кучайтириш бўйича те-гишли хулоса ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишни талаб этмоқда.

Ҳозирда ушбу муаммоларни бартараф қилишга оид кенг қамровли ислохотлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Ушбу ислохотлар асосида фуқаролар-нинг ижтимоий таъминот олишга оид бўлган конституциявий ҳуқуқларини яна-да кенгайтириш, уларнинг кафолатларини мустаҳкамлаш орқали берилаётган моддий ҳамда ижтимоий ёрдамларни миқдор ва сифат жиҳатдан яхшилаш, архивларнинг марказлашган электрон маълумотлар ба-засини яратиш, ажратилаётган молиявий ресурслардан тежаб, ўринли ва самара-ли фойдаланишни таъминлаш, ижтимоий адолат ва қонунийлик тамойиллари бузи-лишига йўл қўймаслик, ҳаёт даражасини ўсиши билан мутаносиб равишда пенсия

ва нафақа олувчи шахсларнинг ҳам моддий турмуш шароитларини янада яхшиланиб борилишига эришиш мақсадлари назарда тутилади.

Ижтимоий соҳада қонун ҳужжатларининг такомиллаштирилиши, амалий ишларнинг ҳаётга татбиқ этилиши, фуқароларнинг ижтимоий ҳуқуқлари мустақкамланиши бу соҳада олиб борилаётган ишларнинг манتيкий давоми ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида ижтимоий нафақа тўлашнинг мукамал тизимини жорий этиш, пенсия ва нафақа тайинлашдаги мезонларни қайта кўриб чиқиш ва уларни белгилашда очик ва адолатли тизим яратиш бўйича белгилаб берилган вазифалар, фуқароларнинг келажакдаги ижтимоий ҳаётида муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, фан ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид Давлат дастурида пенсияни ҳисоблаш учун меҳнат стажини тасдиқлаш ва иш ҳақи миқдорини белгилашда архив маълумотларини тақдим этмасдан:

2005 – 2016 йиллар даври учун жамғарилиб бориладиган пенсия тизи-

мига мажбурий бадаллар тўғрисидаги маълумотлардан;

2016 – 2018 йиллар даври учун Пенсия жамғармасига ўтказилган суғурта бадалларини якка тартибда ҳисобга олишнинг марказлаштирилган электрон реестри маълумотларидан;

2019 йил учун фуқаролар иш ҳақининг якка тартибдаги ҳисобини юритишнинг марказлаштирилган электрон реестри маълумотларидан фойдаланиш бўйича механизм жорий этилиши қатъий белгилаб берилди.

Давлат дастуридаги пенсия таъминоти-га оид белгиланган вазифаларни ўз вақтида ва сифатли бажариш мақсадида узок муддатга мўлжалланган пенсия тизимини ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу концепцияда амалдаги муаммолар ва уларнинг ечими борасида аниқ масалаларни белгилаш орқали келажакда фуқароларга пенсия тайинлаш учун фақат электрон шаклда мурожаат қилишларига имконият яратиш лозим.

М. ЗИЯДУЛЛАЕВ,
Ўзбекистон Республикаси
Давлат статистика қўмитасининг
ижтимоий статистика
бўйича раис ўринбосари,
юридик фанлар бўйича
фалсафа доктори (PhD)

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасида фуқароларга ижтимоий хизматлар кўрсатиш, жумладан, пенсия тайинлаш учун зарур бўладиган ҳужжатларни тақдим этишнинг электрон маълумотлар базасини шакллантириш, уларнинг бир маромда фаолият юритишини тизимли таъминлаш бўйича асосий ислохотлар мазмуни ва пенсия таъминоти ҳуқуқининг асослари ҳамда уларни янада такомиллаштириш бўйича тавсиялар ёритиб берилган.

Калит сўзлар: ижтимоий ҳимоя, Пенсия жамғармаси, пенсия таъминоти, архивларнинг марказлашган электрон маълумотлар базаси, иш стажи, ижтимоий соҳа ва суғурта бадаллари.

Туркия ҳукумати томонидан 25 та давлат билан ижтимоий хавфсизликни таъминлашга доир икки томонлама шартномалар, 13 та давлат билан эса, ишчи кучини тартибга солиш бўйича келишувлар ва 59 та меҳнат ва ишчи кучини тартибга солиш тўғрисидаги халқаро конвенцияларни келтириб ўтиш мақсада мувофиқдир. Шунингдек, ушбу давлатда миграция сиёсати ижтимоий хавфсизлик тизимининг асосий бўғини ҳисобланиб, мазкур фаолиятни тартибга солиш мақсадида қонун чиқарувчи орган томонидан 15 дан ортиқ қонун, ҳукумат томонидан 35 дан ортиқ қарор ва қўшма ҳужжатлар имзоланган. Расмий Анқаранинг миграция сиёсатини юритиш функциясини Меҳнат ва ижтимоий хавфсизлик вазирлиги амалга оширади.

Бундан ташқари, мамлакатдан хорижий давлатларга ишлаш мақсадида чиқиб кетаётган фуқароларнинг ҳисобини юритиш ва ишга жойлаштиришларига ёрдамлашиш мақсадида вазирлик таркибида Меҳнат маълумотлари статистикаси тизими, Ижтимоий хавфсизлик институти ҳамда Вазирлик статистик маълумотларини умумлаштириш бошқармаси ташкил этилган.

Шу ўринда алоҳида таъкидлаш жоизки, расмий Анқара туркиялик фуқароларни хориждаги мослашув жараёнларига ўз расмий кўмагини бериб, ижтимоий интеграция муаммоларини бартараф этишга катта аҳамият қаратади. Жумладан, 2010 йилнинг 24 март куни ҳукумат томонидан «Хорижда яшаётган турклар ва уларнинг бошқарувчиларининг вазифалари тўғрисида»ги Қонун қабул қилинган, Хориждаги турклар масалалари вазирлиги ташкил қилинди. Бундан ташқари ҳукумат томонидан 15 та давлатдаги Туркия консуллик идораларида миграция бўйича маслаҳатчи ва 85 та давлатда миграция бўйича атташе лавозимлари ташкил этилган.

Филиппин эса, ишчи кучини экспорт қилиш бўйича дунёда Хитой, Ҳиндистон ва Мексикадан кейин тўртинчи ўринда туради. Ҳозирда мамлакатдан ҳар йили 3,5 миллионга яқин киши вақтинчалик меҳнат фаолияти билан шуғулланиш мақсадида чет элга чиқиб кетмоқда. XX асрнинг охирида Филиппин «иқтисодий дипломатиясининг» марказий ва-

зифаларидан бири ишчи кучининг хорижга экспортини кенгайтириш бўлди. Шу боис, ҳозирда 7,6 миллион Филиппин фуқаролари дунёнинг 90 дан ортиқ давлатларида меҳнат мигранти сифатида фаолият олиб бормоқда. 1970 йилдан бошлаб Фердинанд Маркос ҳукумати меҳнат миграциясини бошқаришни таъминлаш ва ишчи кучини расмий равишда экспорт қилиш сиёсатини амалга ошира бошлади. Ушбу сиёсат натижасида мамлакат ишсизлик ва ижтимоий босим сингари муаммоларни ҳал этишга эришиб, мамлакатга катта миқдорда валюта кириб келишини таъминлади. 1974 йил Меҳнат тўғрисидаги қонун қабул қилиниб, ишчи кучини экспорт қилиш қонунийлаштирилди.

Филиппин хорижда иш билан таъминлаш бошқармаси биринчи бошқарма бўлиб, унинг асосий функцияси меҳнат мигрантларини чет элда ишга жойлаштириш, лицензия бериш, ишга ёллаш тузилмаларини назорат қилиш ва иқтисодиётда ишга ёллашда воситачилик тизимини жорий қилиш ҳисобланади. Филиппин хорижда иш билан таъминлаш бошқармаси 1982 йилда мамлакат Президентининг 797-сонли фармони асосида хорижда ишлашни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш ҳамда меҳнат мигрантлари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш дастурини ишлаб чиқди. Ушбу дастурга мувофиқ, меҳнат мигрантларининг ишга ёлланиш, мамлакатга кириб-чиқиш, ҳужжатларни расмийлаштириш, маошини ўз вақтида олиш, ишга ёллаш агентликлари ва иш берувчилар билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишда ҳукумат даражасида ёрдам берилади. Шунинг учун ҳам ҳар қандай чет эллик иш берувчи Филиппин фуқароларини ишга ёллашдан олдин ўзларининг қонуний фаолиятлари тўғрисида бошқарма ва унинг бўлимларига ҳужжат тақдим қилганидан сўнг шартнома имзоланади.

Ҳозирги пайтда, Филиппин ҳукумати миграция йўналишида дунёнинг 12 та мамлакати билан икки томонлама келишувлар имзолаган. Ушбу келишувларнинг аксарияти аниқ йўналишлар бўйича имзоланган. Хусусан, Швейцария билан қисқа муддат фаолият олиб борувчи малакали техник мутахассисларни алмаштириш, Буюк Британия ва Норвегия билан филиппинлик соғлиқни сақлаш

ходимларини ишга жалб этиш тўғрисидаги келишувлар асосида мутахассислар жўнатилмоқда. Тайвань билан эса, ишга ёллаш агентликларининг воситачилигисиз филиппинлик ишчиларни ишга олиш бўйича махсус дастур ишлаб чиқилган. Шунингдек, дунёнинг турли минтақаларида шартнома асосида меҳнат қилаётган фуқаролари орқали ҳар йили мамлакат иқтисодиёти катта миқдорда пул жўнатмаларини қабул қилмоқда. Жумладан, 2008 йилда Филиппинлик меҳнат мигрантлари ўз давлатига 14,5 миллиард АҚШ доллари миқдорида пул маблағини жўнатишган бўлса, 2013 йилда эса, ушбу кўрсаткич 26 миллиард АҚШ доллари тенг бўлган. Мазкур маблағлар мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 10,3 фоизини ташкил этмоқда. Юқоридаги рақамлардан кўришиб турибди-ки, Филиппин ялпи ички маҳсулоти ҳажмида ишчи кучи экспорти аҳамиятли ўрин тутади.

Бундан ташқари, мамлакатда меҳнат мигрантлари хорижий мамлакатларга ишга боришда ҳукумат каналлари билан бир қаторда ноҳукумат ва хусусий агентликлар хизматларидан ҳам фойдаланишади. Ушбу агентликлар доимий равишда хориждаги меҳнат бозорларининг ҳолатини ўрганиб боришади ва фуқароларга керакли маслаҳатларни беришади. Филиппинда бугунги кунда махсус лицензия асосида хорижий давлатларга ишлаш учун фуқароларни юборадиган 1351 та ана шундай хусусий агентликлар фаолият кўрсатмоқда. Ҳозирда дунёнинг 32 та мамлакатидagi Филиппин элчихонаси ва консулликларида меҳнат ва ижтимоий масалалар бўйича 45 та вакил фаолият олиб боради. Давлат эса, ҳар йили ушбу тадбирлар учун элчихоналарга қўшимча 40 миллион АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратиш келмоқда.

Юртимизда эса, ташқи меҳнат миграциясини бошқариш механизмини кўриб чиқишдан аввал унинг сабабларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Яъни, ўрганишлар натижасида ҳозирги пайтда бундай сабабларнинг учта асосийсини келтириш мумкин:

биринчиси, собиқ Иттифоқ парчалангандан сўнг бошқа миллат вакиллари, хусусан, рус, яхудий, украин, немис ва бошқаларнинг тарихий ватанларига қайтиши;

иккинчиси, ҳукумат қўллаб-қувватлаши натижасида талаба ёшларнинг нуфузли олийгоҳларга ўқишга, устоз-мураббийларнинг эса, малака ошириш учун чет элда бўлишлари;

учинчиси, фуқароларнинг ишсизлик туфайли ва нисбатан кўпроқ даромад топиш мақсадида хориж мамлакатларига (биринчи навбатда, Россия, Қозоғистон ва Жанубий Кореяга) бориб ишлаши.

Ушбу сабабларни келтириб чиқарувчи омилларга юртимиздан хорижий мамлакатларга меҳнат қилиш мақсадида кетаётган фуқароларнинг сони йилдан-йилга ошиб бораётганлигига таъсир қилаётган иқтисодий, ижтимоий, сиёсий-ҳуқуқий, географик, этномаданий ва бошқа омиллар киради. Айниқса, улар ичида иқтисодий ва ижтимоий омиллар юқори туради.

Шу билан бирга ижтимоий хавфсизлик контекстида мамлакатдаги ташқи меҳнат миграциясини тартибга солиш механизмининг сустиги натижасида юзага келаётган қуйидаги асосий муаммоларни кўрсатиш мумкин:

1. Юксак малакали мутахассислар, аксарият ҳолларда, ёш кадрларнинг чиқиб кетиши (интеллектуал миграция);

2. Хорижда ишлаётган фуқароларимиз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича махсус ташкилотнинг йўқлиги (шу соҳа бўйича маъсул атташелардан ташқари);

3. Ташқи миграцияни тартибга солиш ва бошқариш бўйича ягона давлат сиёсатининг ишлаб чиқилмаганлиги.

Юқоридаги каби муаммоларни бартараф этиш мақсадида давлатимиз ўзининг миллий қонунчилигида ишчи мигрантларнинг ҳуқуқларини таъминлаш учун асос яратувчи универсал қонун-қоидаларни акс эттирган ҳолда 1992 йилда Халқаро Меҳнат Ташкилотининг инсон ҳуқуқларига риоя этилишини таъминлашга қаратилган кўплаб конвенцияларига қўшилган.

Шунингдек, Марказий Осиё минтақасида эса, 1994 йил 8 июлда Қозоғистон ва Қирғизистон республикалари билан «Миграция соҳасида ҳамкорлик тўғрисида»ги Меморандум имзоланган. Ушбу ҳужжатнинг ижро этилиши учун 1997 йил март ойида «Миграция соҳасида ҳамкорлик дастури» қабул қилинган. Бундан

ташқари, ҳукумат томонидан меҳнат миграцияси соҳасидаги икки томонлама ҳамкорлик доирасида Жанубий Корея Республикаси ва Россия Федерацияси билан биргаликда 5 дан ортиқ шартномага имзо чекилди. Эндиликда ташқи меҳнат миграциясини тартибга солишнинг ташкилий масалаларини ҳал этиш мақсадида мамлакатимиз Меҳнат вазирлигининг фаолияти такомиллаштирилиб борилмоқда. Шунингдек, ушбу вазирлик давлат бошқарувининг меҳнат, бандлик, аҳолининг ижтимоий муҳофазаси ва ижтимоий таъминоти соҳаларидаги марказий орган ҳисобланади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 13 февралдаги «Ўзбекистон Республикаси меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги 75-сонли қарорига биноан, республика ва чет эл меҳнат миграциясини давлат томонидан тартибга солиниши ва назорат қилиниши масалаларининг ечими бевосита Меҳнат вазирлиги қошидаги Ташқи меҳнат миграцияси масалалари бўйича агентлик зиммасига юклатилган. Ҳозирги кунда у юртимиз фуқароларини чет элда ишга жойлаштириш ваколатига эга ягона орган ҳисобланади. Хусусан, Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 12 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет эллардаги меҳнат фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги³ 505-сонли қарорига кўра, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳукуматлараро, идоралараро шартномалар ва битимлар асосида фақат Ташқи меҳнат миграцияси масалалари агентлиги ҳамда Тошкент, Фарғона, Қарши ва Нукус шаҳарларида жойлашган Фуқароларни чет элларда ишга жойлаштириш бўйича хўжалик ҳисобидаги минтақавий бюроларнинг кўмагида Меҳнат вазирлиги томонидан белгиланган тартибда меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун чет элга чиқиш ҳуқуқига эгаллиги

катъий белгилаб қўйилган. Аммо, давлатимизнинг мазкур соҳадаги ҳуқуқий муаммоларни ҳал этиш билан боғлиқ тадбирлари қониқарли бўлиши билан бир қаторда, ташқи меҳнат миграциясини бошқаришнинг ташкилий институционал жиҳатида муаммолар ҳамон учрамоқда. Бу эса, бевосита Ташқи меҳнат миграцияси масалалари агентлигининг фаолияти ва уни бошқа органлар билан ҳамкорлигининг самарасизлиги билан боғлиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, давлатларнинг ижтимоий хавфсизлигига ташқи меҳнат мигрантларининг салбий таъсири бевосита уларнинг хорижда ҳимоясиз қолиши ва ҳукуматга нисбатан норози кайфиятининг юзага келиши билан боғлиқ саналади. Шуни таъкидлаш жоизки, Туркиянинг ўз меҳнат мигрантлари ҳуқуқларини халқаро шартномалар асосида ҳимоялаш тизими ва ҳукумат таркибида алоҳида мигрантлар ҳуқуқини ҳимоя қилувчи вазирлик ёки идорани ташкил этилганлиги, Филиппиннинг эса, ишчи кучи экспортини ўз норматив ҳужжатларида қайд этиб, уларга чет элларда иш топиш ва ижтимоий мослашиш муаммоларини ҳал этишга кўмаклашиш тажрибасини чуқур ўрганиб, бизнинг мамлакатимизда ҳам миграция жараёнларини тартибга солишда ижобий ва самарали натижаларга эришиш мумкин. Чунки, барча меҳнат мигрантлари ўзларининг давлат томонидан ҳуқуқлари ҳимоя қилиниб, руҳан ва моддий қўллаб турилганлигини ҳис этган ҳолда меҳнат қилсалар, ҳар қандай ташқи таъсирларга қарши руҳий-психологик тўсқинлик кўрсатиш имкониятига эга бўладилар.

М. САФАРОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Ички ишлар вазирлиги
Бирлашган таҳририяти муҳбири,
катта лейтенант,
мустақил тадқиқотчи

¹ БМТнинг ижтимоий-иқтисодий масалалар бўйича департаментининг 2018 йил декабрь ойидаги маълумоти.

² [http://www.google.co.uz/Turkiyada mehnat migratsiyasi](http://www.google.co.uz/Turkiyada%20mehnat%20migratsiyasi).

³ «Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет эллардаги меҳнат фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 12 ноябрдаги қарори. <http://www.lex.uz>.

Хурматли Акбар Абдуллаевич!

Сизни ҳаётингиздаги унутилмас улуғ айём, таваллуд кунингиз – 60 ёшингиз билан чин дилдан самимий муборакбод этамиз.

Сиз суд тизимидаги фаолиятингизни 1977 йилда Бухоро шаҳар судининг суд мажлиси котиби лавозимидан бошлаб, 1983-1996 йилларда Бухоро вилоят ички ишлар бошқармасининг инспектори, катта инспектори, катта референти лавозимларида фаолият юритдингиз. 1996-2008 йилларда Термиз ҳарбий судининг, Бухоро вилоят хўжалик судининг, Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг судьяси лавозимларида самарали ишладингиз. 2019 йилдан эса Тошкент шаҳар иқтисодий суди судьяси сифатида шарафли вазифани адо этишда куч-ғайратингизни аямай келаяпсиз.

Бугунги кунда юртимиз суд-ҳуқуқ соҳасида олиб борилаётган кенг камровли ислоҳотларни чуқур ҳис қилган ҳолда зиммангизга юклатилган вазифаларни масъулият билан бажариб келаётганингиз эътиборга сазовордир.

Камтарлик, меҳнатсеварлик, талабчанлик сингари инсоний фазилатларингиз ҳақли равишда Сизга жамиятимизда обрў-эътибор ва ҳурмат келтирди.

Сиз ҳамиша ёшларга муносиб устоз бўлишга интилдингиз ва бунга тўла эришдингиз.

Муҳтарам Акбар Абдуллаевич, шу қутлуғ ёшингизда сизга мустаҳкам соғлиқ, узоқ умр, фарзандлар ва набиралар камолини кўриб яшашдек буюк бахт насиб этишини тилаймиз.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди жамоаси

Хурматли Муталиф Қурбоневич!

Авалло, Сизни улуғ айём, таваллуд кунингизнинг 60 йиллиги билан чин дилдан муборакбод этамиз.

Сизнинг мамлакатимизда суд-ҳуқуқ ислоҳотларини олиб борилиши ва уни халқимизга етказиб берилишидаги журналистик фаолиятингиз таҳсинга сазовор.

Сиз 1984-1996 йилларда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида мухбир, «Саодат» журналида масъул котиб лавозимларида ишладингиз. 1996 йилдан бошлаб «Хўжалик ва ҳуқуқ» – «Хозяйство и право» журналида, бугунги кунда «Одил судлов» – «Правосудие» журналида масъул котиб лавозимида фаолият юритмоқдасиз. Сиз бу касбни беҳуда танламаганингизни, балки шу соҳанинг жонкуяри эканлигингизни намойиш этдингиз.

Сиз матбуот соҳасида иш бошлаганингиздан буён турли мавзуларда қалам тебратиб, ажойиб ижодий муваффақиятларга эришдингиз. Серқирра ижодингизнинг маҳсули бўлган «Қалдирғочлар», «Бу кўзлар» номли ҳикоялар тўпламингиз, «Ёлғиз гулим» номли шеърий китобингиз муҳлислар томонидан севиб ўқилмоқда. Республика матбуотида шеър, ҳикоя ва мақолаларингиз чоп этиб борилмоқда.

Хурматли Муталиф Қурбоневич! Сизни камтарин ва самимий инсон, ижодкор, ўз касбининг тажрибали мутахассиси сифатида қадрлаймиз.

Туғилган кунингизга 60 йил тўлиши муносабати билан табриклар эканмиз, Сизга узоқ умр, мустаҳкам соғлиқ, оилангизга бахт-саодат, шарафли ишларингизда улкан муваффақиятлар тилаймиз.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди жамоаси